

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
VILNIAUS UNIVERSITETAS

ISTORIJOS ŠALTINIŲ TYRIMAI

Sudarė
Darius Antanavičius

3

UDK 930.2(093)

Is81

Knygos rengimą ir leidimą finansavo
LIETUVOS MOKSLO TARYBA
Sutartis Nr. LIT-1-4

Recenzavo

Mindaugas Paknys (*Lietuvos kultūros tyrimų institutas*)

Redaktorių kolegija:

Darius Antanavičius

(*Lietuvos istorijos institutas*)

Darius Baronas

(*Lietuvos istorijos institutas*)

Zenonas Butkus

(*Vilniaus universitetas*)

Artūras Dubonis (pirmininkas)

(*Lietuvos istorijos institutas*)

Mathias Niendorf

(*Kylio universitetas*)

Rimvydas Petrauskas

(*Vilniaus universitetas*)

Irena Valikonytė

(*Vilniaus universitetas*)

Visi leidinio straipsniai recenzuoti dviejų mokslininkų

TURINYS

Pratarmė	7
--------------------	---

Straipsniai

Artūras Dubonis

Kelios Lietuvos istorinės geografijos XIII–XIV a. problemos: tarp teorijos ir šaltinių tyrimų praktikos	11
On some problems of 13–14th c. Lithuanian historical geography: between a theory and a practical investigation of the sources. <i>Summary</i>	21

Darius Baronas

Žemaičių krikštas Jono Dlugošo „Kronikos“ šviesoje	23
The conversion of Žemaitija to the Roman Catholic faith as seen through the chronicle of Jan Długosz. <i>Summary</i>	30

Tomas Čelkis

Privačios žemėvaldos ribų nustatymas ir žymėjimas XV–XVI a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje	31
Grand Duchy of Lithuania private land-ownership lines setting and marking in the 14th – 16th centuries. <i>Summary</i>	58

Reda Bružaitė

LDK parapinės dvasininkijos ir pasauliečių teisminiai ginčai XVI a. (Lietuvos Metrikos teismų bylų knygų duomenimis)	59
Lawsuits between parish clergy and lay persons in the 16th century in the light of the court records books of the Lithuanian Metrica. <i>Summary</i>	83

Raimonda Ragauskienė

„Dingę istorijoje“: XVI a. LDK privačių archyvų dokumentų dinamika	85
“Lost in history”: the movements of documents within the private archives in the Grand Duchy of Lithuania in the 16th century. <i>Summary</i>	109

Darius Antanavičius

„Cnotliwy Litwin“ (1592 m.) autorius ir teksto šaltiniai	111
The work „Cnotliwy Litwin“ (1592): its author and sources. <i>Summary</i>	127

Živilė Nedzinskaitė

LDK jėzuitų retorikos ir poetikos paskaitų rankraščiai: teorijos ir praktikos dermė	131
The manuscripts of Jesuit courses of study in rhetoric and poetics in the Grand Duchy of Lithuania: a harmony of theory and practice. <i>Summary</i>	151

Agnė Railaitė

Jonas Skarulskis ir jo ryšiai su Kantakuzenais: Kauno maršalaičio vestuvių epitalamijo tyrimas	153
John Skarulskis and his relationship with the Cantacuzenes: a study in the epithalamium of the son of the marshal of Kaunas. <i>Summary</i>	164

Adam Stankevič

Skilusių tribunolinių seimelių problema ir jos sprendimas 1779 m.	167
The problem of duplication of the Tribunal dietines and their resolutions in 1779. <i>Summary</i>	178

Šaltinio publikacija

Irena Valikonytė

Pirmasis Lietuvos Statutas Žemaitijoje	179
The First Statute of Lithuania in Žemaitija. <i>Summary</i>	194

Recenzijos

V. Ališauskas, T. Jaszczolt, L. Jovaiša, M. Paknys, <i>Lietuvos katalikų dvasininkai XIV–XVI a.</i>	195
<i>Akty cechów wileńskich 1495–1759</i>	199
<i>Lenkijos–Lietuvos valstybės padalijimų dokumentai.</i>	202
<i>Pabaisko dekanato vizitacija 1782–1784 m. = Visitatio decanatus Pobojscensis iussu et voluntate Ignatii Jacobi Massalski episcopi Vilnensis A. D. 1782–1784 peracta</i>	207
Santrumpos	213
Apie autorius.	215
Autoriams	217
Guide for Authors.	221

„DINGĘ ISTORIJOJE“: XVI A. LDK PRIVAČIŲ ARCHYVŲ DOKUMENTŲ DINAMIKA

Raimonda Ragauskienė

Šiandien išlikusiems XVI a. LDK privatiems archyvams apibūdinti tiktų metafora, vartojama vertinant turimus Vakarų Europos ankstyvųjų viduramžių dokumentinius rinkinius – „į šipulius sudužęs senovinis veidrodis“. Tik ką pagamintas toks veidrodis vaizdą atspindėjo kiek iškreiptai, o dabar dar tenka spėlioti, kokie buvo senieji jo kontūrai, nors ir žinant, kad kai kurios jo šukės pradingo amžiams¹. Iš tiesų netgi pačių amžininkų žinios apie XVI a. kauptus ir saugotus privačius dokumentų rinkinius (autentiški dokumentų sąrašai, jų fragmentai ir kt.) yra savotiški „tikrovės spąstai“, tik dalies realybės atspindys. Visuminio archyvo vaizdo taip ir nematyti, pavyzdžiui, didikų rinkinių aprašuose neminimos korespondencija, *silva rerum* ar viešieji dokumentai². Skirtų išsaugoti dokumentų požiūriu vis dar buvo gaji viduramžių mentalitetui būdinga nuostata, skirianti atmintinus įvykius (*memorabilia*) ir tuos, kuriuos verta prisiminti (*memoranda*)³. Tuo pačiu metu ankstyvieji privatūs archyvai nebuvo statiški rinkiniai, inventoriai fiksavo vien momentinę jų padėtį. Dėl juose vykstančių nuolatinių pokyčių jie daugiau primena gyvą organizmą. Tik padėjus tašką paskutiniame registro sakinyje, prasidėdavo dokumentų „judėjimas“: vieni pildė kaupiamus rinkinius, kiti iš jų „išplaukdavo“. Pirmieji, tai yra patekę į privačius archyvus ir šiandien išlikę dokumentai, taip pat jų kopijos, nuorašai ir visi kiti įmanomi variantai (tarp kitų ir falsifikacijos) bei jų archyvinė visuma, savaime suprantama, yra svarbus istorikų tyrimų laukas. Mažiau įprasta nagrinėti privačiuose bajorų archyvuose buvusių, „judėjusių“ ir dėl įvairių priežasčių pradingusių dokumentų temą. O jos atskleidimas ypač reikšmingas idealiai senųjų archyvų rekonstrukcijai, antai XVI a. privačių archyvų gaisrų tyrimas parodė, kad atskirais

1. Pagal: И. С. Филиппов, „Раннесредневековый архив аббатства Сен-Виктор де Марсель: опыт реконструкции“, *Средние века*, nr. 51, Москва, 1988, p. 201.
2. R. Ragauskienė, „Privatūs XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didikų archyvai: struktūra ir aktų tipologija“, *Istorijos šaltinių tyrimai*, t. 2, sudarė A. Dubonis, Vilnius, 2010, p. 85–108. Čia taip pat aptarta klausimo istoriografija ir šaltiniai, XVI a. LDK privataus archyvo sąvoka ir ypatybės, dokumento, rašto sąvokos.
3. M. T. Clanchy, *From Memory to Written Record: England 1066-1307*, Oxford, 1993, p. 147.

atvejais pražūdavo pusė ar net didesnę dalis (daugiausia smulkiosios ir vidutinės bajorijos) saugotų dokumentų rinkinių⁴.

Šiame straipsnyje apžvelgsiu XVI a. LDK privačių archyvų pokyčių tendencijas, išskirdama dokumentų praradimus komunikacinėje erdvėje, konkrečiai kelionių metu. Kokie pasikeitimai ir kaip veikė kaupiamus rinkinius, kur, kaip, koku mas-tu, kokio tipo dokumentus XVI a. savininkai prarasdavo kelionėse ar tokiose ko-munikacinėse vietose, kaip įvairios karčemos ir gaspados – pagrindiniai klausimai, į kuriuos ketinama atsakyti šiuo tyrimu.

Laikini pokyčiai

XVI šimtmetį galima vadinti pradiniu privačių rinkinių formavimosi etapu. Doku-mentų „judėjimas“ juose buvo gana intensyvus. Pokyčiai galėjo būti laikini, kažku-riam laikotarpiui išėmus dokumentus iš kaupiamo rinkinio, arba negrįžtami – kai jų dalis pakeisdavo savininką ir tapdavo kitų nuosavybe, arba tiesiog dokumentai fiziškai pradingdavo. Reikėtų pridurti, kad dokumentų „judėjimas“ vyko sponta-niškai ir neretai buvo atsitiktinis, tačiau dėl privataus archyvo registrų netikslumo ar nedidelės rinkinių apimties ir vieni, ir kiti pasikeitimai gana sunkiai atsekami ir konkretizuojami. Vis dėlto bendrosios tendencijos atsispindi neabejotinai.

Dokumentai iš privačių rinkinių ilgesniam ar trumpesniam laikui dažniau-siai „iškeliaudavo“ dėl procesinių reikalų. Teisme įrodyti savo tiesą dėl bajorystės, turimų valdų ir kitokių reikalų, kaip jau užfiksuota PLS, bajoras galėjo pirmiausia remdamasis konkrečiais pristatytais dokumentais. Ne veltui teismo įrašuose do-kumentai sinonimiškai vadinami tiesiog raštais *ku pravu i oborone prisluhajučije* (1549 m. Vilniaus pavieto žemionio Miklašo Sankovskio liudijimas)⁵. Praktiškai bet kuris teismo procesas rodė, kad bajoras iš savo archyvo kuriam laikui išėmė vieną, du, tris ar daugiau raštų. Apie jų „pasiskolinimą“ iš depozitinių rinkinių išliko procesiniai parodymai. 1558 m. kovo 17 d. Birštono laikytojas Aleksandras Vladika nurodė, kad jam būnant Trakų vaivados dvare prireikė kai kurių raštų, kurių tuo metu su savimi neturėjo. Jų atnešti pasiuntė savo tarną Butkevičių. Tam pačiam tikslui – paimti reikalingų raštų iš Ašmenos valdos – savo tarnautoją Joną Švabovičių 1547 m. lapkritį pasiuntė LDK kardininkienė Marina Dorohostaiska. 1562 m. pavasarį Vilniaus vaivados tarnautojas Ivanas Gričina patvirtino gavęs iš namų du reikalingus raštus, kuriuos norėjo patvirtinti valdovo kanceliarijoje⁶.

4. R. Ragauskienė, „Bajorijos archyvų gaisrai XVI a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje“, *Lituanistica*, t. 69, nr. 1, Vilnius, 2007, p. 1–24.

5. Российский государственный архив древних актов, ф. 389 [Lietuvos Metrika], ap. 1, d. 1–2 [toliau – LM; naudotasi Lietuvos valstybės istorijos archyve saugomais mikrofilmais], kn. 237, l. 191.

6. LM, kn. 234, l. 192–192v; kn. 250, l. 526v–527; kn. 260, l. 101v.

Poëmiai iš asmeninių rinkinių fiksuoti didesnės apimties didikų ar stambiosios bajorijos archyvų registruose. Laikiną dokumentų išdavimą iš sukauptų rinkinių didiko kanceliarijoje žymėjo jos atsakingas darbuotojas (sekretorius ar raštininkas). Apie tokios procedūros buvimą nurodo kiek vėlesnė korespondencija ar reikalingų dokumentų paieškos valstybės kanceliarijoje. Štai 1629 m. Radvilų Dubingių vietininkas prašė lauko etmono Kristupo II Radvilos leisti išduoti Vilniuje didiko tarnautojui Saliamonui Risinskiui Dubingių dokumentus⁷. Todėl turėjo būti surašomas išduotų dokumentų sąrašas, o juos grąžinus į archyvus – išduodami kvitai. Ištiso rinkinio išrašų iš Lietuvos Metrikos (1539 m. užrašymas kunigaikštenei Beatai Ostrogiškienei, turto dalybos, 1594 m. raštas ir daugelis kt.) XVI a. pabaigoje prireikė Vilniaus vaivadai Kristupui Radvilai Perkūnui bylinėjantis su Ostrogiškiais. Buvo surašytas atskiras „Registras dokumentų, kuriuos Korsakas turi paimti iš jo malonybės pono kanclerio LDK kanceliarijos Metrikų“⁸. Panašiai elgėsi stambūs bajorai. Antai XVI a. pabaigoje – XVII a. pradžioje Žemaitijos žemvaldžių Jono Gruževskio išlikusiame archyvo registre prie kai kurių Želvių dvaro dokumentų paraštėse prirašyta *Nota bene*, išskiriant bylinėjantis naudotus dokumentus⁹. Panašiai 1584 m. žemionio Motiejaus Sorokos sukaupto rinkinio apraše tarp įvairių bajoro raštų nurodytas „registras, kas išduota p[onui] Konarskiui“¹⁰. Mažesnių rinkinių savininkai paprasti bajorai, paimdami nedidelį kiekį jiems reikalingų dokumentų, tokių sąrašų nesudarinėjo, tačiau laikiną jų dokumentų poėmį rodytų pats registrų turinys. Pavyzdžiui, Užvenčio tijūnaičio Andriaus Bilevičiaus archyvo apraše pažymėtas 1559 09 05 pergamentinis dokumentas, kuriuo žmonai Zofijai Eigirdaitei užrašė Panevėžio valdą, o greta šio dokumento saugotas ir išrašas, išduotas po kelių mėnesių – 1559 11 10¹¹. Dar negaliojo ALS įtvirtintas reikalavimas privalomai įrašyti naujai sudarytą dokumentą į teismų knygas ir gauti jo išrašą. Norėdama jį gauti, bajorė turėjo originalą bent porai mėnesių išimti iš archyvo. Panašių pavyzdžių galima rasti kituose bajorų archyvų registruose.

Ištisi archyviniai rinkiniai ar nemaža jų dalis būdavo paimami laikinai naudoti dėl globos instituto. Bajoras, pavedęs savo nepilnamečių vaikų ir turto globą, kartu su valdomis perduodavo su jomis susijusius dokumentus. Apie tai užsimenama tiek testamentuose, tiek patvirtinant kvitu apie perimtas valdas tapus pilnamečiam. Štai 1597 06 11 Biržų ir Dubingių kunigaikštis Jurgis Radvila perėmė tėvoniją

7. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Radziwiłłów [toliau – AGAD, AR], dz. V, nr. 11251 (1629 09 08, Dubingiai, M. Pačanovskis – K. Radvilai).

8. AGAD, AR, dz. XI, nr. 27 (Kotrynos Ostrogiškės Radvilienės reikalai).

9. J. Drungilas, „Jono Gruževskio archyvo registras (XVI a. pab. – XVII a. pr.)“, *Istorijos šaltinių tyrimai*, t. 1, sudarė D. Antanavičius, D. Baronas, Vilnius, 2008, p. 263.

10. Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius [toliau – VUB RS], f. 7, Kauno pavieto žemės teismo 1583–1584 m. knyga, nr. 27, l. 535.

11. *Istorijos archyvas*, t. 1: *XVI amžiaus Lietuvos inventoriai*, surinko K. Jablonskis, Kaunas, 1934, p. 258.

ir visą dokumentaciją iš savo globėjo, dėdės K. Radvilos Perkūno. Pastarasis, net įjungęs sūnėno valdas į bendrą savo latifundijos tinklą, archyvinių rinkinių nesujungė. Akivaizdu, kad atskiri dokumentai, ypač einamoji ūkinė medžiaga, galėjo susimaišyti – 1591 m. kunigaikščio K. Radvilos paliepimu jo nurodymai ir raštai globojamo sūnėno valdų pareigūnams turėjo būti persiūsti K. Radvilos valdų administratoriams¹². Svarbūs archyvo dokumentai ar net nemaža jo dalis laikinai iškeliaudavo saugumo sumetimais, kai savininkas rasdavo patikimesnę saugojimo vietą. Prireikus ar pasikeitus aplinkybėms, juos susigrąžindavo, kaip pasielgė Polocko vaivadienė Barbora Solomerecka Davainienė, 1579 m. atgavusi nepažeistą visą savo archyvą, duotą saugoti Bresto vaivada Gavrilai Hornostajui¹³.

Valdų įkeitimo raštai, skoliaraščiai, kvitai ir kiti panašūs finansinio pobūdžio dokumentai apskritai priklausė nuolat „judančių“ dokumentų grupei. Dėl tiesioginio ryšio su žemėvalda tokie raštai galutinai nusėsdavo archyvuose tik sutvarčius reikalus, dėl kurių jie buvo išduoti. Nepražinus skolos, pratešus terminą ar skolą išpirkus trečiajam asmeniui, finansiniai dokumentai „pereidavo“ ir tris ar daugiau archyvų. Tarp devynių 1590 m. perduodamų valdovo sekretoriaus Pranciškaus Gradausko Gaižuvos valdos dokumentų penki buvo jo giminaičio Kasparo Gradausko žemių įkeitimo kitiems asmenims raštai. K. Gradauskas, 1578, 1581 ir 1586 m. iš įvairių asmenų pasiskolinęs pinigų, jiems įkeitė Gaižuvos žemes, surašydamas tai patvirtinančius raštus, kurie nusėdo jo ir skolintojų rinkiniuose. Tačiau skolų likvidavimą patvirtinantys kvitai grįžo jau nebe į Kasparo, o jo skolų dalį išpirkusio P. Gradausko archyvą¹⁴. Mokesčių dokumentų rotacija jau XVI a. buvusi tokia didelė, kad juos laikydavo atskirai ar bent archyvų aprašuose išskirdavo jiems atskirą skiltį. Tačiau ir tada nebuvo nurodoma, ar turimi kvitai dar turi vertę, ar jau yra skolų atsiskaitymai¹⁵. Galima pažymėti, kad XVI a. bajorija dar neskolino ir nesiskolino dokumentų genealogijoms patikslinti ar joms pagrįsti bylinėjantis dėl valdų, kaip pasitaikė XVII–XVIII a. Pavyzdžiui, XVII a. pabaigoje sprendžiant Slucko nuosavybės klausimą, Radvilų klientai ir administratoriai susirašinėjo, be kita ko, ir dėl „kunigaikščių genealogijos ir rašto, kuriame JM Kristupo [Radvilos] vardas raidėmis aiškiai įrašytas, ir kas iš ko gimė, ir koku būdu Sluckas atėjo į kunigaikščių giminę“¹⁶.

12. AGAD, AR, dz. XI, nr. 24 (J. Radvilos kvitas dėl palikimo perėmimo); D. Karvelis, R. Ragauskienė, *Iš Radvilų giminės istorijos: Dubingių kunigaikštystė 1547–1808 m.*, Vilnius, 2009, p. 89–90.

13. R. Ragauskienė, „XVI a. LDK bajorijos privačių archyvų saugojimo kultūra“, *Lituanistica*, t. 66, nr. 2, Vilnius, 2006, p. 9.

14. *Istorijos archyvas...*, p. 300; K. Syta, „Archiwa szlachty żmudzkiej w II połowie XVI wieku“, *Studia o bibliotekach i zbiorach polskich*, t. 7, Toruń, 1997, p. 37–38.

15. XVII–XVIII a. panaši padėtis susiklostė ne tik Lietuvoje, bet ir Lenkijoje bei Karališkoje Prūsijoje (žr. W. Nowosad, *Archiwa szlachty Prus Królewskich*, Toruń, 2005, p. 130).

16. AGAD, AR, dz. V, nr. 5959 (1685 01 08, Černėnai, J. B. Jaspersas – Radvilų patarėjams).

Visi anksčiau minėti ir kitokie mažesni laikino pobūdžio bajorijos archyvų pokyčiai nebuvo esminiai. Jie svariau nepaveikė nei rinkinių struktūros, nei dydžio. Vis dėlto tokie pokyčiai, ypač tai, kad kaupiami dokumentai buvo išimami dėl einamųjų reikalų (sandorių dėl žemės valdų, jų administravimo, finansinių reikalų), ryškiai rodo tuometės medžiagos dinamiškumą ir kartu atskleidžia archyvinio rinkinio, kaip savotiškos registratūros, funkcijas¹⁷.

Negrįžtami pokyčiai: dokumentų „nutekėjimas“ į kitų savininkų rankas

Besiformuojančių XVI a. LDK privačių archyvų neatsiejami palydovai buvo turimų dokumentų praradimai. Greta medžiagos kaupimo tuo pačiu metu vyko atvirkštiniai procesai – jų netektys visiems laikams dokumentams iškeliaujant į kitus archyvus ar tiesiog fiziškai sunykus. Pirmuosius pokyčius – atskirų dokumentų ar net viso archyvo perkėlimą pas kitus savininkus – lėmė tuomečio archyvo ypatumai. Privatūs rinkiniai buvo tiesiogiai susiję su žemėvalda, keliavo ne paskui žmones, bet paskui valdas. Tereikia žvilgtelėti į bet kurį išlikusį diduomenės atstovų archyvą, ir jame rasime priglautus nuo vienos iki kelių dešimčių smulkesnių bajorų giminių dokumentus. Taip Vilniaus vaivadai Leonui Sapiegai XVII a. pradžioje įsigijus Koreivičių dvarą Oršos paviete, pas didiką pateko visa 50-ies metų apimties ankstesnių savininkų Lukovskių valdos dokumentacija (pirkimo ir pardavimo aktai, 1599 m. inventorių, valdymo teisių patvirtinimas, kvitai ir pan.)¹⁸. Nedidelės biržiečių žemionių Rodų giminės archyvas panašiu būdu perėjo į Biržų ir Dubingių šakos kunigaikščių Radvilų rankas. Kadangi šie bajorai nuo XVI a. vidurio buvo didikų klientai, Radvilų archyve atsirado ne tik jų valdų (Naradavo), bet ir privataus pobūdžio dokumentų, kaip antai 1569 m. Nastasijos Griškienės Rodovos testamentas ar Mikalojaus Rodos paliktų daiktų inventorių¹⁹. Nurodytais atvejais Lukovskiai atidavė dalį, o Rodos – didžiąją dalį kauptos medžiagos. Taigi ne tik valdos keitė savininkus, bet ir su jomis susiję archyvai.

Priklausomai nuo nekilnojamojo turto objekto pokyčiai galėjo būti daugkartiniai. Pavyzdžiui, dinamiškumu išsiskyrė dokumentika dėl Vilniaus namų. Tokiu atveju galėtų būti mūrnamos Voskresenskaja gatvėje ir su juo susijusių dokumentų „judėjimo“ istorija. XVI a. 4-ojo dešimtmečio viduryje namą įsigijęs Vilniaus vai-

17. Į tai buvo atkreiptas dėmesys XX a. pradžioje, aiškinantis senųjų Lenkijos archyvų terminologiją (žr. J. Siemieński, *Przewodnik po archiwach polskich. I. Archiwa dawnej Rzeczypospolitej*, Warszawa, 1933, p. 58–59; W. Nowosad, *op. cit.*, p. 130–131).

18. Lietuvos valstybės istorijos archyvas [toliau – LVIA], f. 1292, nr. 183 (Koreivičių dvaro dokumentai).

19. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius [toliau – MAB RS], f. 31, nr. 148–149, 153, 158 ir kt. Prie Radvilų Naradavo palivarko dokumentų įvairūs iš Rodų gauti raštai pažymėti XVII a. sudarytame Radvilų Biržų kunigaikštystės dokumentų registre (žr. AGAD, AR, dz. XXVII, nr. 25).

vada Albertas Goštautas užrašė jį sūnui Stanislovui. Paskui per kiek daugiau nei 50 metų pasikeitė 7 savininkai: iš Goštautų kaip išmarą gavo Žygimantas Augustas → (dovana) vargonininkas Sebastijonas Sobka → (pirkimas) karalienės Kotrynos Habsburgaitės muzikas Jurgis Jasinčičius → (pirkimas) valdovo dvarionis Petras Miklaševskis → (paveldėjimas) Jadvyga Miklaševska ir Mikalojus Vaitiekavičius Krolis → (pirkimas) Petras Vaitiekavičius Krolis → (pirkimas) vilnietis Jurgis Lešelis²⁰. Tad teisės į šį namą ir jas patvirtinantys raštai 1536–1594 m. perėjo net 9 archyvus. Kiekvieną sykį naujas savininkas perimdavo visą lig tol buvusią medžiagą. Aišku, žemės, kaip ir jų dokumentika, taip sparčiai „nevaikščiojo“.

Ištisi giminės archyvai būdavo išformuojami ir taip pat negrįžtamai pereidavo į kitas rankas, mirus paskutiniam vyriškos lyties giminės atstovui. Toks XVI a. pirmojoje pusėje įtaka pasižymėjęs Iljiničių giminės atvejis. 1568 m. paskutiniam iš Iljiničių – Jurgiui Iljiničiui užrašius visas valdas giminaičiui Mikalojui Kristupui Radvilai Našlaitėliui, o 1569 m. Žygimantui Augustui tai patvirtinus, visos Iljiničių valdos, su jomis kartu ir jų archyvas, atsidūrė Radvilų Nesvyžiuje. Kaip tik čia Radvilų pavedimu 1652 m. Janas Hanovičius surašė ankstyviausią žinomą Iljiničių dokumentų aprašą²¹. Panašiai atsitiko su Radvilų klientu, valdovo sekretoriumi Pranciškumi Gradausku. Po jo mirties (apie 1595 m.) našlė Estera vyro archyvą atidavė broliui, valdovo sekretoriui Elijui Pelgrimovskiui²².

Bajorų dokumentai palikdavo senąsias saugojimo vietas atsidalijant valdas, teisiškai sprendžiant dalių klausimus. Kilus nesutarimams tarp giminaičių, raštus užgrobdavo, pasisavindavo, tiesiog išvogdavo. Tokių faktų apie prievartinį dokumentų paėmimą ne taip ir mažai. Pavyzdžiui, M. Dorohostaiska 1547 m. rudenį skundė žentą Ščasną Sirutevičių, kad šis atėmęs iš jos tarnautojo kai kuriuos jos dokumentus. Nors Vilniuje žentas juos grąžino, tačiau ne visus, pasigesta patvirtinimo dokumento vedant didikės dukrą ir gavus išrangą bei dukros vainikinės užrašymo. 1563 m. vasarą valdovo maršalo Motiejaus Giedraičio sūnūs Kasparas ir Žygimantas skundėsi, kad jų pamotė, pasinaudojusi tėvo liga, o vėliau ir mirtimi, užėmė visas jo valdas, pasisavino raštus į jas ir paėmė du (auksinį ir sidabrinį) tėvo signetus. Maršalo dokumentų rinkinyje buvo ir jo mirusios žmonos, ieškovų motinos, privilegijos bei raštai. Taip „rūsčiais grasinimais“ valdovo dvarioniui Grigaliui Astikui 1565 m. Raguvoje pavyko paimti iš brolienės kunigaikštienės Onos Liubeckos djako Aleksiejaus Semionovičiaus jo šeimininkės membranas dėl činšo

20. Apie namo istoriją žr. R. Ragauskienė, „Litewski okres w zyciu królewskiego muzyka XVI wieku Walentego Bakfarka“, *Litwa w epoce Wazów*, Warszawa, 2006, s. 427; LM, kn. 34, l. 576v–577v; kn. 77, l. 544–545; kn. 248, l. 118.

21. W. Mikulski, „Dokumenty rodziny Ilinczów w Archiwum Warszawskim Radziwiłłów“, *Miscellanea Historico-Archivistica*, t. 9, Warszawa, 1998, p. 8.

22. LM, kn. 288, l. 418v–421 (1605 02 17 E. Pelgrimovskio pranešimas apie savo nuomojamo namo Jurbarke gaisrą).

mokesčio rinkimo buvusiose jos vyro valdose²³. Apie šių paminėtų finansinių ar su valdomis susijusių dokumentų grąžinimą nepavyko rasti informacijos. Tikėtina, kad bent dalis jų, ypač jeigu vėliau priteisdavo valdas, likdavo pas pagrobėjus.

Iškalbinga dokumentų keliavimo požiūriu Kiškų giminės istorija. Istoriografijoje žinoma LDK reformatorė, viena turtingiausių didikų (1567 m. išrengė 407 raitelius) Vitebsko vaivadienė Ona Radvilaitė Kiškienė apie 1560 m. antrą kartą ištekęjo už paprasto bajoro Kristupo Sadvoskio. 1574 m. dalijantis valdas tarp didikės ir jos sūnaus, LDK raikytojo Jono Kiškos, kilo didelių nesutarimų. Sūnus prieš motiną griebėsi prievartos. O. Kiškienė-Sadvoskienė skundė jį, kad, „pamiršęs dievobaimingumą, nekreipdamas dėmesio į Respublikos teisę ir įstatymus“, surinko didžiulį būrį padėjėjų, tiek savų, tiek svetimšalių, žinodamas, kad ji su vyru vyko iš savo valdų Podolėje į LDK, užėmė daugelį jos tėvoninių ir motininių valdų ir išvijo motinos pareigūnus. Kai ji su savo išdu atvyko į Vengrovo valdą Drohičino paviete, sūnus ją užpuolė su 500 pagalbinių ir atėmė visus dokumentus²⁴. Po kelerius metus trukusio konflikto didikei teko atiduoti sūnui didžiulę dalį valdų, ji nebesusigrąžino ir dalies jėga iš jos paimtų raštų. Apkeliavę kelis dvarus, Kiškų giminės raštai tapo J. Kiškos nuosavybe, vėliau didžioji jų dalis perėjo Radviloms. Panašiai „keliavo“ Kostiuškų ir žemionio Adomo Sakovskio rinkinių dalys. 1558 m. Ona Kozlova Kostiuškienė turėjo pasiskolinti 200 kapų grašių, kad galėtų bylinėtis su sūnumis, paėmusiais iš jos visus raštus į tėvonines ir motinines valdas. Tačiau 1565 m. bajorę dėl 15 įvairių dokumentų paėmimo kaltino jau žentas A. Sakovskis. Daugiausia tai buvo Latviškių valdos raštai, taip pat skoliaraščiai. Įdomu tai, kad tarp kitų pažymėtas bajorės parodymų raštas dėl jos sūnų užpuolimo ir jos dokumentų išvogimo²⁵. Taigi vien Latviškių valdos dokumentai per trumpą laikotarpį pakeitė tris savininkus ir į buvusias saugyklas, regis, taip ir negrižo.

Tiek su vienu objektu susijusios, tiek stambaus masto viso archyvo dokumentų „kelionės“ neigiamai veikė rinkinių komplektavimą. Dokumentai pirmiausia gerokai susidėvėdavo fiziškai. Be to, XVI a. stokojant istorinės savimonės archyvų požiūriu, mažai rūpintasi su einamaisiais reikalais nesusijusiais senaisiais dokumentais, dalis jų būdavo išblaškomi ar tiesiog išimami iš apyvartos, o vietoj jų naudojami naujesni. Nors kaip tik senieji labiausiai galėtų būti vadinami archyviniais. Pastebėta XVI a. LDK privatiems rinkiniams būdinga turimų ir funkcionuojančių dokumentų „jaunėjimo“ tendencija²⁶. Dar nematyti XVII a. antroje pusėje atsi-

23. LM, kn. 234, l. 192–192v; kn. 255, l. 523v–524; kn. 260, l. 936v.

24. MAB RS, f. 256, nr. 1068 (1574 04 30 Ašmenos pilies teismo knygų išrašas; 1574 09 06 O. Kiškienės-Sadvoskienės skundas prieš savo sūnų J. Kišką).

25. LM, kn. 252, l. 303–303v; kn. 262, l. 174–175.

26. R. Ragauskienė, „Najstarsze dokumenty XVI w. w archiwach prywatnych szlachty WKL (na podstawie Metryki Litewskiej)“, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės šaltiniai: faktas, kontekstas, interpretacija*, sudarė A. Dubonis, Vilnius, 2006, p. 310.

radusių tendencijų išsaugoti net ir nenaudotus dokumentus. Antai XVII–XVIII a. archyvarai, tvarkydami turtingą Radvilų rinkinį, prie kelių skrynių pažymėjo, kad jose saugomos Kiškų giminei priklausiusios ir Radviloms nebereikalingos privilegijos ar kai kurie seni Vyžuonų valdos raštai mažai naudojami, tačiau palikti išsaugoti „ateinantiems laikams“, ar skrynioje esama įvairių iš viso nebenaudojamų privilegijų kopijų²⁷.

Negrižtami pokyčiai: fizinis dokumentų sunykimas

Skaudžiausias kaupiamiems rinkiniams buvo fizinis dokumentų ar ištisų archyvų sunykimas. Nepaisant XVI a. antroje pusėje gerokai išaugusios dokumento svarbos, jų saugojimo kultūra visą šimtmetį išliko žemo lygio, dokumentų apsaugai nebuvo skiriama didesnių investicijų. Tik diduomenė šiuo požiūriu lygiavosi į vakarietišką praktiką, tačiau ir ji dar nestatė atskirų archyvams skirtų statinių. Savaiame suprantama, pavojų kaupiamiems rinkiniams netrūko tame pačiame XVI šimtetyje. Jau tada dėl blogų laikymo sąlygų dokumentus naikino ugnis, drėgmė ir graužikai. Kaip minėta, atskirais atvejais gaisrai niekais paversdavo pusę bajoro sukaupto archyvo²⁸ ar net visą. Išliko vienalaikė informacija apie dėl netinkamų laikymo sąlygų sušlapusius, supelijusius ar su nukritusiais antspaudais raštus²⁹. Net tokiuose dideliuose archyvuose, kaip Radvilų, XVII a. buvo trys skrynios su supelijusiais dokumentais³⁰. Greičiausiai norėdami atbaidyti graužikus, skrynias, kuriose laikyti raštai, ne tik apkaldavo geležimi, bet ir dėdavo į jas įvairių prieskonių³¹.

XVI a. privatūs archyviniai rinkiniai nemažai kentėjo per karus, įvairius neramumus ar užpuldinėjimus. XV a. pabaigoje prasidėjo nuolatinis karų su Maskvos Didžiąja Kunigaikštyste laikotarpis, o pietines valstybės sritis niokojo totoriai. Visuomenė gyveno beveik nuolatinio karo, tiesa, XVI a. vykusio dar Lietuvos pakraščiuose – pasienyje, sąlygomis. Todėl ir dokumentikos praradimai šiuose regionuose buvo akivaizdūs. Pavyzdžiui, maskvėnams užėmus Smolenską ar Polocką iš karto pasipildavo bajorų pranešimai ne tik apie užimtas valdas, bet ir prarastus ištisus archyvinius rinkinius³². Panašiai būdavo ir dėl totorių puolimų. Antai 1547 m. tėvoninių valdų raštus tokiu būdu prarado į totorių nelaisvę su šeima paim-

27. R. Jankowski, „Burzliwe losy archiwum Radziwiłłów z Nieświeża od XV w. do 1838 r.“, *Miscellanea Historico-Archivistica*, t. 11, Warszawa, 2000, p. 41.

28. R. Ragauskienė, „Bajorijos archyvų gaisrai...“, p. 1–24.

29. LM, kn. 251, l. 29v.

30. R. Jankowski, *op. cit.*, p. 41.

31. LM, kn. 255, l. 561v–563 (išdo raštininko Fiodoro Manovskio skrynių su dokumentais 1565 m. aprašas).

32. Žr. įvairių Polocko žemionių pranešimus apie patirtus archyvinius nuostolius: LM, kn. 254, l. 374; kn. 255, l. 484v, 501v–502; kn. 268, l. 129–129v.

tas žemionis Dmitras Bazanovičius³³, taip pat 1558 m. Vinicos žemionis Laurynas Jackovskis, kai „pagonys totoriai įsiveržė į Palenkę, tuomet įsiveržė ir į jo Jackovcų valdą“³⁴. Nežinoma apie XVI a. naikintus dokumentus riaušių metu ar dėl ideologinių bei religinių motyvų. Kita vertus, kaip liudija 1584 m. Martyno Krovickio *Apologijos* leidėjo Stanislovo Nininskio dedikacija Jonui Hlebavičiui, 1581 m., veikiausiai rugsėjį, Vilniuje per pirmąjį reikšmingesnį puolimą prieš protestantus viešai buvo deginamos evangelikų knygos. Neaiškus nei konkretus jų skaičius, nei autoriai, nei veikalų pavadinimai³⁵. Greičiausiai tai galėjo būti radikaliųjų reformatų kūriniai. Tikra rykštė archyvams buvo dažnas ir įprastas XVI a. Lietuvoje reiškinys – organizuoti dvarų puolimai. Kadangi raštai paprastai buvo saugomi kartu su turimomis brangenybėmis ar kitais vertingais daiktais, jie tapdavo atsitiktiniu grobiu. Pavyzdžiui, 1566 m. Stanislovas Devialtovskis, su pagalbininkais užpuolęs valdovo maršalienės Jadvygos Šimkovičienės Nemenčinės dvarą, iš klėties, be kitų vertingų daiktų, išplėšė raštus ir privilegijas. Dvarionis Miška Varkovskis 1566 m. per Lucko raktininkienės Marinos Borzobogatos Krasenskos Borodičių ir Galičanų valdų užpuolimą paėmė ne tik ten saugomas privilegijas ir raštus, bet ir kažkokius, tikėtina, jam svarbius kvitus³⁶. Per grobimus dalis raštų tiesiog pražūdavo, dar kitus grobėjai galėjo sunaikinti ar pasisavinti, pasitaikydavo ir paprastų raštų vagysčių. 1512 m. kovą buvo pavogta dvarionio Semiono Ivanovičiaus „skrynelė su raštais ir kitais daiktais“. Valdovas jam buvo davęs žmogų Naugarduko paviete ir teisę laikyti laisvą karčemą, patvirtintą atitinkamais raštais. Dėl dokumentų vagystės Naugarduko vaivada Jonas Zaberezinskis dvarioniui nedavė valdovo suteikčių³⁷. 1566 m. kunigaikštis Andrius Masalskis skundėsi, kad, tarnybos reikalais jam atvykus į Lucką, Voluinės žemionis Fiodoras Liachovickis su pagalbininkais ne tik jį sumušė, bet ir pradangino krepšį su įvairias raštais ir kvitais. Nuostolius kunigaikštis įvertino 1165 kapomis grašių³⁸.

Be anksčiau išvardytų aplinkybių, pasitaikydavo netradicinių dokumentų pradanginimo atvejų kur kas proziškesnėmis sąlygomis. Raštus jų savininkai tiesiog pamedavo ar netyčia suplėšydavo. Taigi ugnis, prastos laikymo sąlygos, karai, puldinėjimai, dokumentų pradanginimas, – visa tai fiziškai naikino XVI a. privačius Lietuvos archyvus. Jų (išskyrus geriau dokumentuotą gaisrų medžiagą) darytą žalą sukauptiems rinkiniams sukonkretinti sudėtinga, matyti tik bendro-

33. LM, kn. 30, l. 99v–100.

34. LM, kn. 41, l. 170; kn. 254, l. 28v.

35. I. Lukšaitė, *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje. XVI a. trečias dešimtmetis – XVII a. pirmas dešimtmetis*, Vilnius, 1999, p. 410.

36. LM, kn. 265, l. 48, 50–50v.

37. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 9 (1511–1518). Užrašymų knyga 9*, parengė K. Pietkiewicz, Vilnius, 2003, p. 92. Dvarioniui S. Ivanovičiui atvykus į Krokuvą, valdovo nurodymu kanceliarijoje buvo surastos minėtos duotys ir dar kartą patvirtintos.

38. LM, kn. 264, l. 186.

sios tendencijos. Tie patys veiksniai būdingi vėlesniems šimtmečiams. Tipiškesnis ir gana smarkiai ankstyvųjų modernių laikų privatiems rinkiniams įtakos turėjęs veiksnys buvo dokumentų praradimai kelionių metu. Nagrinėjamo laikotarpio kelionės, kaip vieno svarbesnių komunikacinės sistemos elementų ir privataus XVI a. archyvo santykis, istoriografijoje dar neapžvelgtas klausimas, tad apie tai kiek plačiau.

Dokumentų netektys komunikacinėje erdvėje

Ankstyvųjų modernių laikų visuomenės gali būti įvardijamos kaip „judančios“ ar „keliaujančios“. Įvairaus tipo kelionės atliko daugelį funkcijų, pirmiausia ūkinę³⁹, o jų mastai ir pobūdis priklausė nuo konkrečios asmens socialinės padėties. XVI a. Lietuvos bajoriškoji visuomenė nebuvo išimtis⁴⁰. Kelionės daugiausia valstybės viduje buvo būtinas jos kasdienio gyvenimo atributas. Maksimali šios socialinės grupės pasiekama veikimo erdvė galėjo būti panaši į lenkišką: atmetus išimtinis atvejus, bajorai kelionės metu pasiekdavo iki 600 km, didikai – iki 1000 km. Žemesnių sluoksnių kelionių mastai, savaime suprantama, mažesni: valstiečiai nukeliaudavo iki 120 km, miestiečiai – 150–600 km⁴¹. XVI a. bajorija keliavo po savo dvarus ir valdas, teismų reikalais, vykdamą į valdovų, diduomenės ir kitų bajorų dvarus, seimus ir seimelius, galiausiai studijuoti, kariauti... Nepaisant skirtingų kelionės tikslų, beveik visuomet su savimi tekdavo pasiimti vieną du ryšulėlį ar daugiau reikalingų dokumentų. Pasiteisinimas nepasiėmus reikiamų raštų, tarkim, į teismą buvo ganėtinai retas. Pavyzdžiui, 1555 m. liepą LDK virtuvininkas Vaitiekus Jasenskis teisinosi, kad į kelionę su savimi nepasiėmė Krivoje, Brezovo ir kitų valdų raštų⁴².

Gabenamų dokumentų kiekis ir talpos. XVI a. LDK nebesilaikyta XV a. „keliaujančių“ archyvų tradicijos, kai sukaupti rinkiniai visada keliavo kartu su jų savininkais⁴³, pradedant valdovais ir baigiant tais, kurie turėjo po kelis dokumentus. Pirmiausia išaugęs dokumentų kiekis nebeleido taip keliauti. Dar XV a. pirmojoje pusėje Radvilų ar Sanguškų pirmtakai galėjo sau leisti su savimi pasiimti visą sukauptą dokumentiką – keliasdešimties aktų rinkinius, jų palikuonims XVI a.

39. Išskiriamos politinė, kultūrinė ir kitos kelionių funkcijos, žr. R. Urbaitytė, *Žiniasklaidos sistemos formavimasis Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVIII amžiaus pirmojoje pusėje*, daktaro disertacija, Kaunas, 2006, p. 7–12; D. Karvelis, *Radvilų Biržų kunigaikštystės visuomenė ir jos komunikacija 1589–1655 m.*, daktaro disertacija, Kaunas, 2009, p. 16–43.

40. Apie miestiečių judėjimo intensyvumą žr. S. Aleksandrowicz, „Kierunki produkcji rzemieślniczej i przemysłowej w miasteczkach Białorusi i Litwy (XVI do połowy XVII w.)“, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu im. A. Mickiewicza. Historia*, t. 6, Poznań, 1964, p. 43.

41. H. Samsonowicz, „Horizonty przestrzenne różnych grup społecznych w Polsce XVI wieku“, *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*, t. 35, Warszawa, 1990, p. 69–75; D. Karvelis, *op. cit.*, p. 29.

42. Tą sykį V. Jasenskiui teismo terminas buvo atidėtas (žr. LM, kn. 249, l. 77v).

43. „Keliaujančių“ archyvų tradicija Europoje gyvavo viduramžiais (žr. M. T. Clanchy, *op. cit.*, p. 163–165).

kaskart vežiotis po kelias dokumentų skryniais techniškai būtų buvę sudėtinga. Tačiau svarbesnė „važiuojamojo“ archyvo virtimo stacionariu priežastis – didelės netektys kelionių metu⁴⁴. Todėl ir XVI a. Lietuvos bajorija, išsirengdama į kelionę, pasiimdavo tik tam atvejui reikalingus dokumentus. Jų skaičius priklausė nuo kelionės tikslo ir, kaip visuomet, socialinės savininko padėties. Su savimi veždavosi nuo vieno dokumento iki vienos dviejų skrynių. Keli pavyzdžiai. 1555 m. vasarą kelyje, vykstant patvirtinti matininkų duoto kvito, dingo durininko Stanislovo Vaitiechavičiaus kvitas. 1568 m. sausį apie kelionėje, Kaidanavoje, prarastą LDK žemės išdininko Mikalojaus Naruševičiaus išduotą kvitą dėl 246 kapų grašių Stanislovo Ruseckio Lepelio pilies rotai pranešė jos draugas (*towarzysz*) Povilas Knorickis. Valdovo dvarionis Mikalojus Skinderis 1536 m. kelionėje į valdovo dvarą prarado 5 reikalingus dokumentus (senelės ir motinos užrašymus Techonovco valdai, Trakų kaštelionaičių šaukimą į teismą ir dar kelis raštus). 1560 m. greičiausiai keisdama archyvo vietą ar kraustydama jį į kitą valdą, kelias skryniais dokumentų vežėsi Lietuvos didikė, Lenkijos pakamarienė Teodora Třebuchovska⁴⁵. Kartu su dokumentais, o dažnai ir vieni, įvairiomis aplinkybėmis keliaudavo ir dingdavo spaudai. 1553 m. Polocko burmistras, žemvaldys Ivanas Petraškovičius, vykdamas iš Lukovo į savo dvarą, neteko trijų žemių pirkimo raštų (dėl Borkovičių kaimo, Odincevščinos ir dar vienos žemės) bei savo spaudo su pinigine (*kalita*). 1536 m. spalio 24 d., Žygimantui Senajam būnant Valkaviske, Polocko vaivados Jono Hlebavičiaus pasiuntinys pranešė, kad „praėjusį ketvirtadienį“, kai karalius vyko iš Vilniaus į Lenkiją, o Polocko vaivada keliavo į savo Šalčininkų valdą, jo raštininkas pametė jo signetą. Panašų pareiškimą 1555 m. sausio 1 d. padarė kunigaikštis Ivanas Čartoriskis. Jam vykstant į seimą į Vilnių, Pinske dingo jo spaudas su „Pogonia“ herbu⁴⁶.

Dokumentai keliaudavo arba su juos vežančiu asmeniu, tai yra jojant raitam, arba keliaujant tuometėmis transporto priemonėmis, daugiausia vietinės gamybos vežimais ar rogėmis, jei būdavo žiema⁴⁷. Šaltiniuose nepavyko rasti duomenų,

44. Antai Prancūzijos karalius Pilypas Augustas 1194 m. karinio žygio metu neteko didžiulės dalies sukaupto archyvo: išdo, valdų registrų, antspaudų, antspauduotų dokumentų. Po šio įvykio valdovo archyvas įsikūrė nuolatinėje parinktoje saugioje vietoje Paryžiuje. Iki XV a. dėl schizmos nuolatinės vietos neturėjo popiežiaus archyvas, dėl to taip pat patirdavęs nuolatinį netekčių (žr. R. Žerelik, „Fida memoriae custos est scriptura“. O potrzebie tworzenia archiwów w średniowieczu“, *Acta Universitatis Wratislaviensis. Historia: Causa creandi. O pragmatyce źródła historycznego*, pod red. S. Rosika, P. Wiszewskiego, Wrocław, 2005, p. 635).

45. LM, kn. 21, l. 50v; kn. 35, l. 127v; kn. 37, l. 366–367; kn. 248, l. 129v; kn. 265, l. 147v.

46. LM, kn. 19, l. 317v; kn. 35, l. 127v; kn. 250, l. 180. Taip pat žr. R. Ragauskienė, „Keletas faktų apie spaudą XVI a. LDK bajoro gyvenime (pagal Lietuvos Metrikos medžiagą)“, *LDK: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos studijos. Konstantinui Avižoniui – 90*, sudarė R. Jurgaitis, A. Ragauskas, Vilnius, 2001, p. 15–16.

47. Būta ir iš Europos atsigabentų arba jų pavyzdžiu vietoje pagamintų transporto priemonių. Apie specialią LDK didiko Stanislovo Kęsgailos karietą iš Vokietijos ir jos pavyzdžiu Varšuvoje darytą karalienės Bonos vežimą laiške minėjo Žygimantas Augustas (žr. *Listy króla Zygmunta Augusta do*

kad dokumentams vežti būtų įrengiamos atskiros laikmenos vežimuose ar kažkas panašaus. Kadangi tai buvo privati dokumentika, jos nepatikėdavo atsitiktiniam pažįstamam, nenaudojo nei komunikacinių valdinių priemonių, kaip buvo daroma siunčiant korespondenciją. Bajorai dokumentus dažniausiai gabenosi patys, o didikai ne pirmos svarbos privilegijas, ypač ūkinius dokumentus, duodavo vežti savo tarnautojams ir pareigūnams. Svarbios privilegijos keliavo, kaip įprasta, kartu su kitais vežimais ir lydimos apsaugos. Gabendami didesnius kiekius, netgi raktus nuo skrynių vežėsi atskirai. Pašto sistema XVI a. LDK faktiškai dar nefunkcionavo. Iš pradžių pašto linija atsirado komunikacijai su užsieniu. 1558 m. privilegiją pašto linijai tarp Krokuvos ir Venecijos gavo Prosperas Provanas. Privilegiją dar vienam maršrutui, apimančiam ir Lietuvą, – Krokuvą–LDK (iš esmės iki Vilniaus), 1562 m. gavo Christophoras de Taxis. Valdovui reziduojant Lietuvoje, šia linija jam turėjo būti gabenami laišakai ir daiktai. Sąnaudas turėjo apmokėti ir iš LDK išdo. Krokuvos–Vilniaus pašto liniją nuo 1568 m. turėjo užtikrinti Sebastianas Montelupi, kuriam Steponas Batoras naujai patvirtino šią ordinaciją⁴⁸. Neaišku, kiek realiai ji veikė. Tačiau Vilniaus vaivados Mikalojaus Radvilos Rudojo 1546–1572 m. susirašinėjimo su Žygimantu Augustu technika rodo, kad netgi didikas nesinaudojo minėtomis pašto linijomis, komunikacija buvusi privačių asmenų reikalas⁴⁹. Tad paprastai LDK bajorijai pašto sistema iš viso buvo neprieinama. Kas kita tradicinė pastočių sistema, neabejotinai funkcionavusi be sutrikimų. Tačiau apie XVI a. dokumentų gabenimą vykdant pastočių prievolę XVI a. nepavyko rasti duomenų. Galbūt tai atspindėjo realią padėtį – vargu ar dokumentus būtų patikėję gabenti valstiečiams ir netgi bajorams keliuočiams, nes netenkinio nedidelis jų kelionių greitis ir drauge didesnė rizika prarasti raštus, juolab kad jie buvo reikalingi per teismo procesus ir kitais atvejais, kai tekdavo asmeniškai dalyvauti pačiam dokumentų savininkui. Palyginti su korespondencija, dokumentams gabenti berods buvo skiriamas didesnis asmeniškasis dėmesys.

Transporto priemonėse juos sudėdavo į kiek įmanoma saugesnes talpas. Viena jų buvo skrynios. Ar jos skyrėsi nuo stacionarių, dvaruose stovėjusių kaustytų medinių skrynių? Dažniausiai, matyt, nesiskyrė, nors kai kada šaltiniuose pažymima, kad skrynčia kelioninė (*vozovaja*; 1599 m. Bernato Eidimto turto Karšuvos valsčiuje

Radziwiłłów, opr. I. Kaniewska, Kraków, 1999, p. 224: 1552 01 20, Radomas, Žygimantas Augustas – Mikalojui Radvilai Juodajam).

48. P. Dąbkowski, „Zbiór dokumentów do historii urzędzeń pocztowych w Polsce“, *Pamiętnik Historyczno-Prawny*, t. 6, nr. 2, Lwów, 1928, p. 5–6, 12; P. Dąbkowski, *Rys urzędzeń pocztowych w dawnej Polsce*, Kraków, 1903, p. 13–14; L. Zimowski, *Geneza i rozwój komunikacji pocztowej na ziemiach polskich*, Warszawa, 1972, p. 42, 78–79. (Už nuorodą dėkoju prof. dr. Aivui Ragauskui.)

49. R. Ragauskienė, „Valdovas ir didikas: Žygimanto Augusto ir Mikalojaus Radvilos Rudojo 1546–1572 m. komunikacijos modelis jų korespondencijos šviesoje“, *Lituanistica*, nr. 2 (34), Vilnius, 1998, p. 18–20.

aprašas)⁵⁰. Bet kuriuo atveju tai turėjo būti viena patikimesnių talpų⁵¹, diduomenė jas naudojo didesniems kiekiams dokumentų pervežti. Jau minėtas 1560 m. atvejis, kai T. Třebuchovskos dokumentai buvo vežami keliose skryniuose. Nemažai raštų – dėl valdų Ašmenos ir Oršos pavietuose, valdovų duočių, revizorių kvitų ir kt., į skrynią buvo susidėjęs žemionis Motiejus Filipovičius, 1558 m. gruodį keliavęs į Petrakavą. Į kelias skrynias, antspauduotas savo spaudu, raštus buvo susidėjęs Lucsko seniūnas kunigaikštis Bogušas Koreckis, 1569 m. atvykęs į Liubliną⁵². 1599 m. sausio 6 d. jau minėto Bernato Eidimto palikimo Jaunodavoje (Karšuvos valsčiuje) apraše nurodyta kelioninė skrynia už kapą grašių. Mažesni kiekiai tilpdavo į skrynelės – 1556 m. Trakų pavieto žemionė Milka Jakimovna su vyru Bogdanu Semenovičiumi nurodė, kad spalį jiems vykstant į Vilnių, netoli Kozelskių dvaro, miške, juos sumušė kunigaikščio Jaroslavo tarnai ir atėmė turėtą skrynelę su valdų raštais, reikalingais bylinėtis su kunigaikščiu⁵³.

Dar mažesnė talpa dokumentams vežti buvo specialūs krepšiai (*torba*)⁵⁴. Kaip matyti iš 1561 m. Mastų laikytojo Jono Viktorino tarnautojo Matiso Mikalojevičiaus pareiškimo, jie buvo kabinami prie balno. Tada tarnautojui vykstant iš Vilniaus į Gelvonus, krepšys nutrūko nuo balno ir pradingo reikalingi raštai – be kitų, du kvitai iš Vilniaus burmistro Luko Markovičiaus, membranos su jo pono antspaudais, nauja piniginė ir pasidabruotos panielių žirklutės⁵⁵. Dar viena raštų transportavimo priemonė, naudota ir stacionariai laikant dokumentus, buvo raštinė (*listovnia*). Ją tvirtino prie balno ar specialaus diržo. 1556 m. gruodį žemionis Jerochas Bieliavskis, vykdamas į Vilnių, nutrūkus raštinei prarado du raštus (valdos Melniko paviete užrašymą ir šaukimą į teismą). 1560 m. kunigaikštis Liudvikas Svirskis, keliaudamas iš Svyrių į Vilnių, neteko nemažai raštų, kai nuo diržo atsikabino raštinė. Joje buvę visi bylos su Stanisloviene Nekraševičiene dokumentai ir kiti raštai⁵⁶.

50. *Istorijos archyvas...*, p. 508.

51. Pvz., 1416 m. Vroclavo seniūnija pasiskolino net į 8 skrynias tilpusius Silezijos dokumentus iš Čekijos karūnos archyvo. Padarius kopijas, 1420 m. tie dokumentai grąžinti iš Vroclavo į Prahą, bent dalis jų sugrižo taip pat skryniuose (žr. R. Žerelik, *op. cit.*, p. 642–643).

52. LM, kn. 37, l. 366–367; kn. 251, l. 242 v; kn. 265, l. 206–206v.

53. LM, kn. 250, l. 415.

54. 1567 m. lapkritį Vilniaus vaivadaičių tarnautojui, Klecko bajorui Vaitiekui Gadnovskiui, vykstant į Lebedevą, pradingo krepšys su šešiais Ribovščinos valdų raštais ir nemažai kitų dokumentų. 1569 m. gegužę valdovo dvarionis Semionas Chrebtavičius Bogurinskis, valdovo nurodymu vykdamas iš Liublino į Tarnuvą pas Kijevo vaivadą Konstantiną Ostrogiškį, prarado krepšį, kuriame buvo jo antspaudas bei du raštai, gauti iš žydų įkeitus brangenybes (žr. LM, kn. 265, l. 108v; 225–225v).

55. LM, kn. nr. 256, l. 867v.

56. LM, kn. 252, l. 148; kn. 256, l. 393v. Nemaža ir kitų pavyzdžių. 1559 m. lapkritį Mikalojui Šimkovičiui, atvykusiam į Vilnių į teismą, dingo raštinė su 5 dokumentais (žr. LM, kn. 253, l. 25v). 1562 m. valdovo totoriui Abrahamui Bachtimrovičiui, atvykusiam į Vilnių, dingo raštinė su totorių raštais dėl Staisko dvaro (žr. LM, kn. 260, l. 125).

Tarp stacionarių dokumentų talpų neminimas, greičiausiai specialiai transportuoti skirtas, specialus odinis maišelis (*vasok, vosok, vosoček*), keliaujant taip pat kabintas prie diržo. 1585 m. birželį prie diržo prikabinantą tokių maišelių vežėsi žemionis Mikalojus Motiejevičius, vykdamas į valdos įvesdinimą kartu su Upytės pilies teisėju Simonu Martinaičiu. Tačiau maišeliui nutrūkus nuo diržo, pradingo nemažai vežtų registrų, žemionio spaudas ir herbinis žmonos signetas⁵⁷. Šis maišelis turėjo būti pakankamai talpus, į jį dėti ne tik raštai, bet ir kiti smulkesni daiktai. 1552 m. balandį Belsko vaivada Jeronimui Seniavskiui keliaujant iš savo Daniušovo valdos į kitą valdą, nutrūkus maišeliui pradingo didiko herbinis signetas ir įvairūs kiti daiktai. Taip pat 1563 m. Lucko seniūnui Bogušui Koreckiui vykstant iš viešnagės pas Venicos žemionį, paskui jį keliaujantis tarnas vežėsi diržą su „nemažai gerų daiktų“ ir herbiniu signetu. Deja, diržas buvo pamestas ir minėti daiktai pradingo⁵⁸. Būta ir specifiškesnių dokumentų gabenimo būdų, pasitelkus tai, kas tiesiog pasitaikydavo po ranka. Jau minėtas S. Ruseckio rotos draugas (*towarzysz*) P. Knorickis 1568 m. gabeno kvitą kepurėje, iš kur jis ir pradingo. 1562 m. kovą nedidelį atstumą iš Vilniaus miesto į Vilniaus vaivados M. Radvilos Juodojo dvarą Lukiškėse du iš namų Palenkėje atkeliavusius senus popierinius raštus, reikalingus patvirtinti kanceliarijoje, didiko tarnautojas Ivanas Gričina įsikišo į užantį. Deja, vieta buvo nesaugi, nes raštai pradingo. Kai kurie, kaip 1557 m. Vilniaus vyskupo tarnautojas Mykolas Podkomoričius⁵⁹, raštus tiesiog susukdavo į ryšulėlį.

Gabenamų dokumentų praradimų priežastys. Kaip matyti iš dokumentams transportuoti skirtų talpų, kelionės dokumentams kėlė pavojų. Pavojai tykojo pirmiausia dėl prastos kelių būklės. Susisiekimą vyko daugiausia sausumos tarpregioniniais (traktai, jungę didžiuosius miestus, pvz., Vilnius–Varšuva, Vilnius–Ryga) ir regioniniais (vieškeliai ir paprastai⁶⁰) keliais. Būta ir visai smulkių kelių, kurie jungė kaimus ir palivarkus. Bajorija rečiau keliaudavo vandens keliais. Tačiau komunikacinis tinklas valstybėje buvo prastai išplėtotas. Galima pritarti teiginiui, kad tai buvo epocha, kai „keliai buvo ne tiesiami, bet remontuojami, prižiūrimi, nes vyravę gruntiniai be kietos dangos sauskeliai, fizine prasme nedaug kuo besiskiriantys nuo dabartinių paprastų lauko kelių“⁶¹. Be to, keliai, net ir didesni, buvo gana

57. *Опись документов Виленского Центрального Архива древних актовых книг*, Вильна, 1909, т. 7: *Акты Упитского земского суда за 1585–1587 г. Акты Россиенскаго подкоморского суда за 1595–1566*, p. 110.

58. LM, kn. 240, l. 348v; kn. 249, l. 353v–354.

59. LM, kn. 252, l. 211–212; kn. 260, l. 101v.

60. Antai XVI a. pabaigoje vieškeliai (*gostinieci*) jungė Šiaulius, Kurtuvėnus, Kražius ir Kuršėnus (žr. VUB RS, f. 7, 1590 m. Žemaitijos žemės teismo knyga, nr. 14590, dok. 229; nr. 14591, dok. 382). Plg. *Опись документов Виленского Центрального Архива древних актовых книг*, Вильна, 1912, т. 8, p. 194: „senovinis įprastas kelias iš Pasvalio miestelio į Panevėžio miestą“.

61. L. Karalius, „Tiltai, pervažiuojamieji perkolai, kamšos, pagrandos, mediniai grindiniai, pylimai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sausumos keliuose XVI amžiuje“, *Lietuvos istorijos metraštis*.

siauri. ALS nustatytas toks jų plotis: kad užtektų dviem pirklų vežimams prasilenkti. Praktiškai tie patys sukonkretinti didžiųjų vieškelių matmenys nurodyti 1588 m. TLS – 1,5 rykštės (apie 7,3 m) pločio. Visas kelio žymėjimas tebuvo dviejų vagų išarimas kelio šonuose⁶². Per polydžius ar po liučių jie buvo sunkiai išvažiuojami. Tačiau ir tokių kelių trūko. Dar XIII–XV a. Lietuvai prigijo barbariškos šalies „miškų ir pelkių krašto“ įvaizdis, kuris gajus buvo ir XVI a.⁶³ Ne tik užsieniečiai⁶⁴, bet ir vietos bajorija skundėsi sunkiomis judėjimo galimybėmis kaip tik dėl prastos kelių būklės. Tad LDK kelių apibūdinimas 1613 m. išleistame Mikalojaus Kristupo Radvilos Našlaitėlio žemėlapyje – „ši šalis iš visų pusių turi gerus, neklaidžius, lengvai važiuojamus kelius (priešingai kai kurių rašytojų nuomonei, kad į ją galima patekti tik žiemą)⁶⁵ – buvo daugiau reklaminis, bandantis paveikti negatyvius užsieniečių stereotipus⁶⁶. Todėl dokumentų praradimai dėl blogos kelių būklės, ypač pasikeitus oro sąlygoms, nebuvo reti, juolab kad neretai ir skubėta. Štai kaip Vilniaus išdininkas ir raktininkas Vaitiekus Slavenskis 1584 m. lapkritį apibūdino Vilniaus vaivadijos inventoriaus kelionę pas Vilniaus vaivadą. „[...] siunčiu registrą arba inventorių Vilniaus vaivadijos valdų surašymo [...] su tokiu atsidavimu, kaip geriausiai ir greičiausiai galėjau, negailėdamas savęs ir savo arklių, per blogus kelius nuolat vykdamas, o ne visuomet ir gerai aprūpintas; gira ir vanduo kartais virsdavo alumi“⁶⁷.

Ypač sunkios keliavimo sąlygos buvo žiemą dėl sniego ir ledo bei pavasarį, prasidėjus potvyniams. Sudėtingiausia būdavo pervažiuoti upes ar prastos būklės tiltus. Kaip tik tokiu būdu dokumentus 1559 m. per Kalėdas gruodžio 26 d. kelionėje prarado Vitebsko vaivada Steponas Zbaražskis. Valdovo įsakymu jis skubiai iš Vilniaus išvyko į savo Vitebsko vaivadiją. Vyko ne vienas, o su žmona ir, kaip įprasta, lydima nemenkos palydos, keliais vežimais. Dviejuose jų buvo sukrautos „daugelis privilegijų“, taip pat pirkimo, įkeitimo raštai, skoliaraščiai ir kt. Dėl prastų kelių tie du vežimai įvirtė į Nerį. Su dideliu vargu juos ištraukus paašškėjo, kad nemažai dokumentų „nuo vandens sušlapo ir susigadino“, o kai kurie tapo neperskaitomi –

2008–1, Vilnius, 2009, p. 5–6. Čia taip pat pateikta platesnė XVI a. sausumos kelių istoriografijos apžvalga.

62. L. Karalius, *op. cit.*, p. 6; D. Karvelis, *op. cit.*, p. 64.

63. K. Gudmantas, „Miškų ir pelkių kraštas“. Keletas pastabų apie Lietuvos įvaizdį XIII–XVII a. raštijoje“, *Inter-studia humanitatis*, t. 7: *Pelkė lietuvių kultūroje*, sudarė V. Butkus, R. Stankuvienė, Šiauliai, 2008, p. 106.

64. Vakarų Europos kraštuose XVI a. pagrindiniuose keliuose buvo pasirūpinta vandens nutekėjimu nuo kelių sistema, tai yra grioviais (žr. A. Mączak, *Odkrywanie Europy. Podróże w czasach renesansu i baroku*, Warszawa, 1998, p. 77–79).

65. *Lietuva žemėlapiuose*, sudarė A. Bieliūnienė, B. Kulnytė, R. Subatniekienė, Vilnius, 2002, p. 210.

66. Kita vertus, LDK bajorija užsienyje taip pat ne sykį susidurdavo su sunkumais dėl prastos kelių būklės. Antai bjaurius kelius ir varginančias perkėlas minėjo Aleksandras Chodkevičius, 1590 m. keliaudamas po Italiją (žr. J. Kiaupienė, „Mes Lietuva“. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorija XVI a. (viešasis ir privatus gyvenimas)*, Vilnius, 2003, p. 229).

67. AGAD, AR, dz. V, nr. 14586 (1584 11 20, Vilnius, Vaitiekus Slevenskis – Kristupui Radvilai Perkūnui).

„į nieką pavirto“⁶⁸. Prastas kelias, o greičiausiai blogas tiltas 1560 m. lapkritį tapo tikra katastrofa T. Třebuchovskos archyvui. Didikė su vyru, Gniezno kaštelionu ir Lenkijos pakamariu Mikalojumi Třebuchovskiu, keliavo iš Lenkijos į Lietuvą. Nežinia dėl kokių priežasčių sutuoktiniai pasirinko skirtingas kelionės trasas. Didikė vyko į Vilnių per Brestą, o jos vyras, kurio viename vežimų skryniose buvo žmonos dokumentai ir kiti daiktai, keliavo per Tykoteną. Netoli šios pilies, Torgonių kaime, prie upelio į vandenį įkrito vežimas su žmonos skrynėmis ir apservtė. Skryniose buvę dokumentai sušlapo, o kai kurie tiesiog sukrito į vandenį. Ištraukę skryniąs iš vandens, tarnai ilgai negalėjo atidaryti vienos skrynios, mat raktus nuo jos su savimi vežėsi didikė. Pasirodė, kad joje buvo svarbiausi raštai valdoms. Kaip tik jie labiausiai nukentėjo: vienuose „nematyti rašto“, dar kitus sugadino gaudydami žvejai, liko nedaug rašmenų. Pražuvo keliasdešimt svarbių rusėniškų ir lotyniškų dokumentų (dėl Žukovo ir Berestečko pilių su palivarkais, Svinarų, Jaralavičių dvarų, palivarko prie Liubko, valdos Kijevo paviete, didikės pirmojo vyro, Kijevo vaivados, ir jo brolio kunigaikščio Andriaus Pronskio užrašymai)⁶⁹. Tokiomis pat aplinkybėmis, keliantis per Nemuną, „nelaimingo atsitikimo metu“ 1589 m. kovą valdovo duotį Viešvėnams prarado Žemaitijos žemionis Jonas Šarnelis. Apie rašto dingimą jis pranešė Tilžėje, Prūsijos kunigaikščio dvaro pilyje⁷⁰.

Padėtį kelionėse taip pat sunkindavo transporto priemonių lūžimai ir gedimai⁷¹. Pavyzdžiui, šiuo požiūriu dokumentams nesėkminga buvo Tykoteno seniūno, Ukmergės laikytojo ir valdovo raštininko Jono Šimkovičiaus kelionė 1567 m. kovą iš Knišino į Mažeikavo dvarą. Kaip įprasta turtingam bajorui, jis keliavo keliais vežimais. Skundęsis artritiniais negalavimais, J. Šimkovičius vyko voros priekyje, pasikui jį sekė vežimai su daiktais ir kai kuriais privačiais bei valstybiniais dokumentais. Kovo 1-osios naktį, pasiekus Vasilkovo miestą ir keliantis tiltu per upę, „per neapsižiūrėjimą ir nelaimingą atsitikimą“ vežimas, kuriame buvo dokumentai, sulūžo ir įkrito į vandenį. Kadangi seniūnas buvo nutolęs, vežimo traukimas užtruko kelias valandas, o į vandenį patekę daiktai, taip pat dokumentai, peršlapo ir buvo smarkiai apgadinti. Susigadino dvi J. Šimkovičiui svarbios privilegijos dėl jo Mažeikavo dvaro. Vienoje iš privilegijų, pasirašytoje paties valdovo, antspauduotoje LDK mažuo-

68. LM, kn. 249, l. 157v–158.

69. LM, kn. 37, l. 366–367.

70. Bajoro J. Šarnelio prašymu įrašo ieškota „kanceliarijos knygoje metrikose“, jį suradus buvo duotas išrašas (žr. LM, kn. 73, l. 652–652v.).

71. Tokie atsitikimai nebuvo išskirtinis LDK reiškinys, transporto priemonių gedimai buvo įprastas dalykas ir užsienyje. Štai kaip savo 1583 m. kelionę Europoje aprašė Stanislovas Reška, vadovavęs būsimąjį kardinolą Andriaus Batoro palydai į Romą. Pirmą sykį „vienas vežimas visiškai sulūžo“ prie Berouno (netoli Prahos). Pirkto naują. Bavarijoje (prie Nitteno) lūžo ratai, Lancute – vežimas. Nors vežimą pritaikė kalnuotoms vietovėms, tai nelabai padėjo: prie Partenkircheno vežimus reikėjo taisyti dar sykį, o už Insbuko – trečią kartą. Ir vėliau teko dar ne sykį tvarkyti ratus ar lūžtantį vežimą, o багаžo vežimas apskritai nuolat vėluodavo (žr. A. Mączak, *op. cit.*, p. 79–80).

ju antspaudu su raštininko Mikalojaus Naruševičiaus parašu, buvę pažymėta apie Vilniaus tijūnienės kunigaikštytės Marinos Palubinskos teisių į dvarą atsisakymą, o valdovas savo ir būsimųjų įpėdinių vardu užtikrinęs J. Šimkovičiaus teises į jį. Kitos privilegijos turinys buvęs tas pats, tik ji buvo parengta valdovui antspauduoti⁷². Taip pat nukentėjo seniūnui patikėtos vežti valdovo privilegijos dėl Statuto, pavietų seimelių, taip pat 1563 m. seimo nutarimai⁷³: pastarųjų Vilniaus vaivada nebuvo pasiėmęs nei 1566 m. Bresto seime, nei vėlesniame Gardino seime, atidėdamas iki seimo Vilniuje⁷⁴. Panašūs, tik gal ne tokie skaudūs buvo valdovo dvarionio Ivano Chrebtavičiaus dokumentų praradimai 1556 m. žiemą. Jam vykstant pas valdovą į Vilnių ir keliantis per Jasoldės upę, sulūžo rogės ir daiktai įkrito į vandenį. Visiškai sunyko (*rozpalo v nivieč*) du svarbūs popieriniai raštai – Kazimiero Jogailaičio Slanimo vietininkui Soltanui Aleksandrovičiui dėl Pilipovščinos žemės ir Aleksandro Jogailaičio patvirtinimas. Dar vienas to paties valdovo pergamentinis dokumentas jo tėvui Aleknai Chrebtavičiui daugelyje vietų išbluko⁷⁵. 1582 m. iš maskvėnų sugadinto vežimo dingo Mikalojaus Franckovičiaus dokumentai, šiam vykstant iš Pskovo. Tarp prarastų bajoras įvardijo privilegijas Boriskovičių valdai ir kitus raštus⁷⁶.

Keliautojų dokumentams grėsė užpuolimai kelyje. Teismų medžiagos tyrimas rodo, kad užpuлдavo paprastai pažįstami ar net giminaičiai, tikėdamiesi suvesti sąskaitas. Tada dingdavo ar būdavo atimami pirmiausia dokumentai ir turimi pinigai. Galima pateikti daug tokių pavyzdžių iš įvairių laikotarpių. 1548 m., vykdamas iš Širvintų, kelyje nukentėjo bajoras Baltramiejus Daubaravičius. Jį ir jo tarną sumušęs bajoras Petras Šimkavičius nuplėšė ir vežtą raštinę su dokumentais. 1558 m. kunigaikštis Lukas Svirskis skundėsi, kad jo brolis Jonas Svirskis ne tik neteisėtai įkalino jo bajorą ir atvykusį derėtis Lepūnų dvaro pareigūną Ivaną Savičių, bet kelyje į Bistryčią sumušė (ir išrovė barzdą) taip pat kitą bajorą Romaškevičių. Svarbiausia, kad atėmė iš jo pinigus ir vežtus dokumentus⁷⁷. 1560 m. gegužę kunigaikštį Aleksandrą Palubinskį kelionėje į Gluškovo valdą per Liachovičius sumušė Liachovičių vietininkas Ivanas Soltanas. Per muštynes dingo skoliaraštis dėl 100 kapų grašių ir daugelis kitų dokumentų. 1561 m. sausį per Bistryčios miestiečio Vaitiekaus

72. Ištrauktas sugadintas privilegijas J. Šimkovičius kartu su Vilniaus vaivada Mikalojumi Radvila Ruduoju rodė valdovui, prašydami jų sugadinimo faktą įrašyti į teismo knygas. Žygimantas Augustas, remdamasis savo teise atnaujinti ir patvirtinti svarbius sudėgusius ar dingusius raštus „mūsų viršenybės galia“, liepė jas „pažodžiui“ įrašyti į kanceliarijos knygas (žr. LM, kn. 48, l. 170–176v).

73. LM, kn. 265, l. 95v–96: „поправованье Статуту нового на соиме виленьскомъ прошломъ в року 66 через самого гдра короля его м. с паны радами их м. и теж книги справъ канцлярских, которые справены за владу его писарского, и к тому некоторые власные листы пана маршалковы“.

74. LM, kn. 265, l. 95v–96: „жебы тут у Вильни взявши от него тые привилыя заразомъ их влажыль до скрыни въ захованье въ скарбе его милости гдрскомъ земьскомъ“.

75. Pateikus sušlapusius dokumentus kanceliarijoje, buvo duoti išrašai (žr. LM, kn. 251, l. 29v–30v).

76. LM, kn. 68, l. 157.

77. LM, kn. 233, l. 148v; kn. 252, l. 524.

Lazovskio ir jo žmonos Onos Bartkaitės užpuolimą, kai jie vyko iš Bistryčios į Vilnių, Bistryčios stalius Venclovas nutraukė O. Bartkaitės vežamą odinį maišelį, kuriame buvo 10 kapų grašių ir 3 raštai dėl jos tėvoninių žemių⁷⁸. 1562 m. kovą Joną Česnavičių kelyje iš Ukmergės į Vilnių pasivijo ir sumušė žemionis Baltramiejus Jurjevičius. Gelbėdamasis Česnavičius pametė nutrūkusį krepšį su turimais pajamų registrais ir kitais reikalingais raštais⁷⁹. Įdomus 1562 m. gegužę Vilniaus vaivados M. Radvilos Juodojo tarnautojo Stepono Šumskio pranešimas byloja, kad kelionė galėjo tapti akstinu nusikalsti net be specialaus pasirengimo. Vilniuje per Velykas S. Šumskis, susitikęs savo seserėną Mikalojų Labunskį, pastarojo prašymu kartu apsistojo vienoje gospadoje. Vėliau, sutvarkę savo reikalus, kartu išvyko į valdas Voluinėje, o daiktus sudėjo į vieną M. Labunskio vežimą. Seserėnas garantavo, kad kelyje jo tarnai nepadarys jokios skriaudos. Vis dėlto naktį jiems apsistojus prie Merkinės, M. Labunskio tarnautojas lenkas Janekas, iš vežimo pavogė skrynelę ir su ja pabėgo ant seserėno arklio. S. Šumskis patyrė didelių nuostolių, skrynelėje buvo 53 kapos grašių, auksinė grandinė, 10 auksinų vertės auksinis herbinis signetas. Ne mažiau svarbu, kad joje buvo sudėta per 30 įvairių dokumentų. Dalį jų bajoras išvardijo: motinos vainikinis raštas, jo paties raštai byloje su pamote ir broliu, uošvio Grigo Seniutos ir jo žmonos Milkos Patrikejevnos 400 kapų grašių skolos kvitas, du kunigaikščio Levo Masalskio skoliaraščiai, išrašas iš Kremeneco teismo knygu, penki Jurgio Jundilos skoliaraščiai, Palenkės vaivadaičio Povilo Paco raštas dėl 100 kapų grašių, du Grigo Bakos ir kitų asmenų kvitai, taip pat pareigūnų išrašai⁸⁰.

Būta anoniminių plėšikų užpuolimų, per kuriuos netenkama dokumentų. Antai 1547 m. kovą Vilniaus pavieto bajoro Andriaus Kevličiaus tarnautojas Stanislovas Cibulskis buvo sumuštas kelyje iš Palenkės į Vilnių, netoli Eišiškių. Iš jo plėšikai atėmė Žygimanto Senojo raštą, leidžiantį Kevličiui pirkti Špakovo vaitiją Melniko paviete, bei kitus daiktus⁸¹. Vis dėlto tokius pakelių „sargus“ labiau domino pinigai, brangenybės ir kitokie daiktai nei dokumentai. Raštai per tokius užpuolimus pražūdavo atsitiktinai. 1567 m. dvarionis Zacharijus Vicentovičius prie Kodmės upės prarado valdovo raštą dėl atlygio: anot jo, kasmet iš izdo turėjęs gauti po 12 kapų grašių 6 žirgams išlaikyti, 60 kapų grašių algą ir medžiagos aprangai. Dokumentas dingo dvarioniui vykstant pas totorių carą į Ordą, kai jį užpuolė kazokai⁸². 1568 m. liepą bajoras Jokūbas Kelbovskis su tarnu vyko per Prūsijos kunigaikštystę, veždamasis valdovo privilegiją Froncui Pšebislavskiui ir kitų raštų. Prie pat Karaliaučiaus „vieškelyje“ tarną užpuolė plėšikai, sumušė ir nuplėšė krepšį su raštais. Tačiau neradę jame pinigų, suplėšė nešamus raštus ir

78. LM, kn. 253, l. 180v; kn. 254, l. 100.

79. LM, kn. 260, l. 124v.

80. LM, kn. 249, l. 336v–338.

81. LM, kn. 13, l. 113v; kn. 29, l. 119v.

82. LM, kn. 267, l. 207.

privilegijas, supjaustė krepšį ir viską įmetė į pelkę. Kadangi J. Kelbovskis nedeldamas apie tai pranešė Prūsijos kunigaikščio pareigūnams, trečią dieną krepšys su supjaustytu pergamentu, nuo vandens nukentėję raštai su išlikusiais kai kuriais rašmenimis buvo rasti⁸³.

Gabenamų dokumentų saugumui pavojų kėlė keliauninkų sustojimai įvairaus tipo karčemos ar nakvynės gospadose miestuose. XVI a. nemažai karčemų buvo įsikūrusios prie svarbių kelių, dvaruose, miestuose, miesteliuose ir kaimuose. Jos tapdavo poilsio vieta keliaujantiems, čia buvo galima pasikeisti arklius⁸⁴. Trūksta duomenų tiksliam karčemų tinklui nustatyti. Antai žinoma, kad 1570 m. Kaune karčemos veikė 45 proc. namų⁸⁵. Tačiau tik retoje jų buvo galima gauti nakvynę. Keliautojai apsistodavo miestiečių namuose. Valdovo miestiečiai turėjo prievolę priimti valstybės pareigūnus, atvykstančius dalyvauti seimo, teismų darbe. Išimtis daryta tik nuo šios prievolės 1568 m. privilegija atleistam Vilniaus miesto valdančiajam elitui ar atskiriems valdovų privilegijas turintiems namams, pavyzdžiui, kuriuose buvo saugoma LM knygos. Tačiau net ir tokių privilegijų ne visada laikytasi⁸⁶. Akivaizdu, kad maistą ir gėrimus teikė didelis skaičius ūkinių vienetų, bet keliaujantiems poilsio vietų trūko, tinklas nebuvo deramai išplėtotas, o miestiečiai visais būdais kratėsi tokios prievolės. Kaip šia proga neprisiminti Petro Roizijaus makaroniko, pašiepusio keliautojo per Lietuvą vargus:

Jeigu koks gošcius ježdzius kada nors po lietuviškus kaimus,
Ar jis per Vilnių keliautų, ar gautų iš ten wyježdzioti,
Tas su savim niechaj ir ržano chlebo, ir bialo
Vežasi ratuos; baisus be vežimo išvykti jest bładas. [...]
Jei neturėsi pościelės, tai słoma pabus tau už guolį,
Ława kieta tau leis pavargusį kūną ištiesti.
Jeigu spustels speigai, paguldys tave ciemnoj izboj,
Netgi dieną aplink vien tik naktį, vien dymus regėsi.
Tarp krowų kai knarksi ramus bei švelniųjų celiątkų,
Jokio zegaro nereiks: žindukliai prosiętai su močia

83. Remiantis Prūsijos kunigaikščio liudijimu, LDK kanceliarijoje J. Kelbovskui buvo išduota nauja privilegija (LM, kn. 56, l. 74v).

84. Z. Kiaupa, „Karčema prie karčemos. XVI a. vaizdai“, *Ritualas. Blaiivybė. Kultūra*, Vilnius, 1989, p. 7–24.

85. Z. Kiaupa, *Kauno istorija*, t. 1: *Kauno istorija nuo seniausių laikų iki 1655 metų*, Vilnius, 2010, p. 258–259. Į šį skaičių neabejotinai įtraukti ir atskiri asmenys, gavę propinacijos teisę. Jie tiesiog prekiaavo alkoholiu ir neteikė kitų paslaugų.

86. M. Łowmiańska, „Dokumenty do historii kamienic, przeznaczonych na chowanie Metryki W. X. L. (1588–1712)“, *Atheneum Wileńskie*, t. 7, Wilno, 1930, p. 293–311; A. Baliulis, „Iš Lietuvos Metrikos knygų ir dokumentų leidimo istorijos“, *Lietuvos archyvai*, t. 7, Vilnius, 1996, p. 45–47; A. Ragauskas, „Nauji duomenys apie Vilniaus miestiečius, kurių namuose XVII a. saugota Lietuvos Metrika“, *Lietuvos Metrikos naujienos*, sąs. 4, Vilnius, 2000, p. 24–27; A. Ragauskas, *Vilniaus miesto valdantysis elitai XVII a. antroje pusėje (1662–1702 m.)*, Vilnius, 2002, p. 321–322.

Tuoj miegus išblaškys, nors drūnytum tarsi kamienius.
 Kiaurą naktį kramtys tau cialą pluskwa śmierdząca.
 Ir nė trumpam nesiliaus – iš visur kaip bieda tikriausia⁸⁷.

Nepaisant maistą ar nakvynę teikusių vietų lygio, būdamos svarbiais komunikaciniais centrais, jos gausiai pritraukdavo įvairių socialinių sluoksnių atstovus. Karčemas labiau lankė valstiečiai ir smulkioji bei vidutinė bajorija⁸⁸. Jie taip pat apsistodavo paprastuose miestiečių namuose. Patogiose gospadose turtingųjų miestiečių namuose apsistodavo ne tik pasiturinti bajorija, bet ir į seimus ar kitus renginius atvykstantys diduomenės atstovai. Pavyzdžiui, 1570 m. Vilniaus vaivada M. Radvilai Rudajam tinkamos gospados Varšuvoje jo tarnautojai ieškojo du mėnesius. Nepavyko išnuomoti miestiečio Gizos prabangių namų, veikiau dvaro, rezervuoto Trakų kašteliono dukters vestuvėms. Didikui išnuomotas netoli miesto, pasak informatoriaus, „kaip kad Vilniuje nuo Aušros vartų iki J. M. dvaro“, buvęs švarus ir atnaujintas Fukerių dvarelis su priešais jį įveistu sodu ir puikia ažuolų giraitė atvykusiems žmonėms pabūti⁸⁹. Tokiose vietose kaip ši kriminalų nesitikėta ir greičiausiai nebuvo.

Kitokia padėtis paprastose karčemose ar gospadose. Jos nepasižymėjo ramumu, atvirkščiai, čia kasdienybė buvo muštynės, vagystės, skundai dėl sumušimų ar patirtų įvairių nuostolių – tokios medžiagos apstu teismų medžiagoje. Nukentėdavo ne tik žmonės, bet ir jų gabenami dokumentai. Vienas nusikaltimų – dokumentų vagystės tiek iš karčemų, tiek iš įvairių gospadų. Nukentėjusieji neretai neturėdavo jokios informacijos apie nusikaltėlius, buvo neaiški nė jų motyvacija. Kaip ir užpuolimų atvejais, vagys pagrobdavo dokumentus atsitiktinai, kartu su kitais vertingais daiktais. O nukentėjusieji, pranešę apie įvykį, stengėsi prisiminti ir į teismų knygas įrašyti kuo tikslesnius prarastų dokumentų apibūdinimus.

1542 m. vasarį karalienės Bonos vardu buvo pranešta apie jos dvarionio Stanislovo Ainaravičiaus daiktų ir raštų vagystę iš gospados Vilniuje. Vasario 16-osios naktį buvo pavogta net 13 jo skoliaraščių⁹⁰. 1551 m. lapkritį valdovo bajoras Jokūbas Lakštutė, su draugais nakvojęs Vilniuje, skerdiko Jurijaus Gronos namuose netoli

87. P. Roizijus, *Rinktiniai raštai*, sudarė S. Narbutas, Vilnius, 2008, p. 236–237 („Apie kelionę per Lietuvą“, vertė E. Patiejūnienė).

88. Istoriografijoje pastebėta, kad valstiečiai buvo pagrindiniai karčemų lankytojai (žr. J. Burszta, *Wieś i karczma*, Warszawa, 1950, p. 32, ir kt.).

89. AGAD, AR, dz. V, nr. 13980 (1570 02 23, 03 21, 04 11, Varšuva, valdovo sekretorius Mikalojus Savickis – M. Radvilai Rudajam).

90. Jono Zavišos 100 kapų grašių skola, žydo Zelimano – 70 kapų, Miklašo Klodskio – 6 kapų grašių, raštas dėl valdos pirkimo už 40 kapų grašių, Kobrino vėliavininko 52 kapų grašių skola, kunigo Galaunės – 15 kapų grašių, Švabo – 20 auksinų, Iljos Fredrichovičiaus – 11 kapų grašių, Fiodorienės Sapiegienės – 20 kapų grašių, žydo Jakušo Janovskio – 10 kapų grašių, taurininko Jasiensko – 10 ir 20 kapų grašių, M. Kuncevičiaus – 11 kapų grašių ir dar du raštai, taip pat vaito Nornickio užrašymas, kuriuo patvirtino gavęs skrynią su pinigais (žr. LM, kn. 231, l. 200v).

Petro Kuncevičiaus dvaro, neteko maišo, kuriame buvo daugiau nei 10 įvairių dokumentų. Tarp pavogtųjų – Trakų vaivados Jono Zaberezinskio raštas dėl žmonių, taip pat keli įvesdinimo į Pienionių dvaro žemes raštai, brolių Stepono ir Baltramiejaus Mikolajevičių globos raštas, Šeduvos pareigūno antspauduotas registras dėl jo Smilgių valdos žmonių skriaudų⁹¹. 1561 m. gruodį Andrius Gostomskis su žmona Barbora Sukašovna kvietė į teismą bajorę Rainą Zenavičienę dėl valdovo priminimo rašto paėmimo. Be to, ji, nepaisydama laido, pasiuntė brolių Malcherį į Veriskovo popo Semiono namus ir paėmė jo daiktus. Dėl to A. Gostomskis su minėtu popu atvyko į Vilnių. Apsistojus gaspadoje, nežinia kas pavogė A. Gostomskio krepšį, kuriame buvo visi bylinėtis reikalingi raštai. Apie tai pranešus, kitą dieną raštai rasti darže sudraskyti⁹². 1562 m. vasarį Breslaujos seniūno Jurgio Astiko bajoras Mikalojus Martinovičius pranešė, kad praėjusią dieną vykdamas į Vilnių apsistojo valdovo maršalo Motiejaus Baltromejevičiaus karčemoje (*stodolė*) ir neteko 2 raštų dėl tarnybų bei priminimo rašto⁹³. 1570 m. rugsėjį kunigaikščio Andriaus Žižemskio tarnautojas Ivanas Kuprijanovičius, pasiūstas į Kobriną dėl žydo Izraelio Jaskovičiaus ir jo žmonos 100 kapų grašių skolos, pateikė skolininkui skoliaraštį, tačiau pinigų neatgavo net teisme. I. Jaskovičius teigė esąs LDK muitininko Izaoko Brodavkos tarnas, todėl kunigaikštis A. Žižemskis turi teistis su muitininku, o ne su juo. I. Kuprijanovičiui išvykus į Pinską ir nakvojant Motolsko miestelio karčemoje, buvo išvogta jo raštinė su visais bylos dokumentais⁹⁴. Nepavyko rasti 1596 m. gegužę Varšuvoje pavogtų bajorų Felikso ir Gavrilos Jelskių dokumentų. Vagystė įvyko gegužės 1-osios naktį, Varšuvos miestietės Dorotos Michailovos namuose, kur gaspadoje apsistojo durininkas Kristupas Pudlovskis. Nors apie tai pranešta kitą dieną, „raštai, privilegijos ir teisės žemėms“ (Žygimanto Augusto privilegija dėl penkių valakų dvejose vietovėse, trys to paties valdovo raštai, Stepono Batoro privilegija, du pirkimo raštai, du įvesdinimo raštai, išrašai iš žemės ir pilies teismų knygų, keturi Žigmanto III Vazos patvirtinimai, įvairūs kvitai ir kiti raštai) bei 10 auksinų pradingo kartu su pavogtu krepšiu⁹⁵.

Kai kada nukentėjusieji vagis žinojo, tačiau tai, žinoma, negarantavo, kad pavogti dokumentai atsiras ir bus grąžinti. 1547 m. rugsėjį dvarionis Ivanas Savičius apkaltino savo draugo Petro Jackavičiaus tarnautoją, su kuriuo kartu apsistojo Vilniuje gaspadoje, pavogus iš jo raštus, pirmiausia Žygimanto Senojo duotis dėl penkių tuščių žemių Trakų pavieta, Lepūnų valsčiaus dvare, kitus su tomis valdomis susijusius dokumentus. Apie tai buvo pranešta LDK Ponų tarybos nariams, tačiau

91. LM, kn. 240, l. 228.

92. LM, kn. 255, l. 345v.

93. LM, kn. 260, l. 82.

94. LM, kn. 265, l. 298–298v.

95. LM, kn. 284, l. 189.

nei vagis, nei pavogti patvirtinimo dokumentai nebuvo rasti⁹⁶. 1592 m. spalį žemionis Simonas Januškovskis skundė, kad, atvykęs į Varšuvos seimą, apsistojo gaspadoje su Kasparu Skorulskiu. Šio tarnas Mikalojus su draugu Staseku spalio 14-osios naktį, visiems miegant, iš kambaros pavogė jo skrynelę. Joje, be pinigų, buvo net 30 įvairių bajoro dokumentų. Tarp jų vyravo pirkimo raštai, taip pat turėta nemažai skoliaraščių ir kvitų. Netrukus ten pat, Varšuvoje, dalis jo raštų – bet anaip tol ne visi – buvo rasti⁹⁷. Kiti taip ir dingo.

Bent kai kuriuos nukentėjusiųjų teiginius galima patvirtinti. Antai 1570 m. birželio 20 d. valdovo kanceliarijoje Varšuvoje dvarionis Motiejus Bogumatka pranešė praradęs nemažai atsivežtų dokumentų. Atvykęs į miestą seimo metu, apsistojo Naujojoje Varšuvoje pas miestietę Kotryną Zelechovską ir davė jai saugoti krepšį su raštais ir privilegijomis, reikalingomis bylinėtis su Vilniaus vaivados M. Radvilos Rudojo tarnautoju Jonu Narbutu. Tai būta raštų dėl Malikovo ir Venckovo valdų ir dokumentų dėl garbės bei orumo įžeidimo, raštas apie J. Narbuto užpuolimą Vilniuje, gaspadoje, taip pat rašto, pagal kurį M. Radvila Rudasis davė jo tėvui 15 kapų grašių. Tačiau miestietė krepšį su raštais kažkur užmetė. Atėjusi pas kanceliarijos pareigūnus, K. Zelechovska pripažino, kad gavo iš M. Bogumatkos uždarytą krepšį, bet vienas jos tarnas, neseniai pradėjęs pas jos vyrą mokytis amato, paėmė jį ir pabėgo. Kanceliarijoje M. Bogumatka gavo išrašą⁹⁸. Jo paminėtų pradingusių dokumentų buvimą įrodo įrašai kitose ankstesnėse teismų bylose. XVI a. 7-ąjį dešimtmetį M. Bogumatka iš tiesų bylinėjosi su J. Narbutu dėl šmeižto, bajorystės ir valdų, ne sykį buvo susitikę teismuose ir turėjo išvardytus dokumentus⁹⁹.

Dokumentų dingimas minimose komunikacinėse vietose siejamas ir su jose ar prie jų vykusiais girtavimais, muštynėmis ir užpuolimais. Jų metu raštus sugadindavo ar tiesiog pradangindavo. 1551 m. lapkričio 3 d. dvarionis Mikalojus Kotlas nurodė, kad, išvakarėse atvykęs iš Voluinės į Vilnių, vakare pasiuntė savo tarną Babinskį nupirkti arkliams šieno. Išėjęs į gatvę, tarnas nežinia kieno gatvėje buvo sumuštas ir iš jo atimtas krepšys su mažiausiai 8 raštais: valdovo šaukimais, vaznio raštu dėl kunigaikščių Zbaražskių bylos ir kt. 1559 m. rugsėjo 26 d. taip pat Vilniuje, Bernardinų gatvėje, prie gaspados Trakų vaivados Mikalojaus Radvilos Rudojo tarnautojas Jonas Kvilieckis su pagalbininkais, anot nukentėjusiojo, „neaišku dėl ko, neturėję su juo jokių reikalų“, žiauriai sumušė kunigaikščio Aleksandro Palubinskio tarnautoją Gricką Ignatavičių. Iš jo buvo atimti ir „išvolioti purve“ jo gauti ka-

96. Duotis buvo patvirtinta, pateikus LDK iždininko Ivano Hornostajaus raštą, kai jis būdamas Trakų vaivadijos reikalų tvarkytojas sprendė vieną bylą ir patvirtino dvarioniu minėtą valdovo duotį (LM, kn. 31, l. 223v–224v).

97. LM, kn. 284, l. 64v–65v, 67v.

98. LM, kn. 269, l. 63–63v.

99. R. Ragauskienė, „Litewski okres w życiu królewskiego muzyka...“, p. 420; LM, kn. 265, l. 280; kn. 268, l. 287v–290v.

raliaus raštai. Nesigilinant į bylos aplinkybes, aišku viena, kad šio bajoro turėti dokumentai buvo sugadinti muštynių metu. 1563 m. spalį valdovo dvarionis Steponas Tarnovskis skundėsi, kad Žemaitijos žemionis su pagalbininkais Vilniuje, Trakų gatvėje, pirklio Petro namuose sumušė jo tarnautoją Motiejų Baltramiejevičių. Per muštynes iš vežimų dingo nemažai daiktų, tarp kurių buvo ir krepšys su raštais. 1564 m. birželį per muštynes Vilniuje buvo apvogti Vilniaus žemionis Mikalojus Daukševičius ir vilnietis Stanislovas Martinovičius. Juos Stanislovo name netikėtai užpuolę besivaidijantys vilniečiai Konstantinas Zalivaka ir Klecko raštininkas Motiejus su pagalbininkais. Vilnietis S. Martinovičius tada neteko 36 kapų grašių su pinigine, savo signetinio antspaudo ir kitų daiktų¹⁰⁰.

Keliaujantys dokumentai karčemosė ar gaspadosė nukentėdavo per gaisrus¹⁰¹. Apie vieną stambesnio masto, tiesa, valstybinių dokumentų, praradimą XVII a. pradžioje išliko LDK žemės išdininko Jeronimo Valavičiaus pateikta informacija. 1606 m. rugsėjo 26 d. didikas vyko į žemionio Jurgio Fronckovičiaus Žoludeko valdą įprastu Naugarduko–Gardino vieškeliu. Žoludeke nakčiai apsistojo pas vieną žydą. Name savininkas ruošėsi kažkokiai žydų šventei ir per tą pasiruošimą nakčių neapsižiūrėjęs padegė savo trobą. Namas žaibiškai paskendo liepsnose, iš jo vos spėjo išbėgti pats šeimininkas ir minėtas LDK išdininkas su tarnais. Liepsnose pradingo ne tik drabužiai, vežtas sidabras, tačiau ir nemažai izdo dokumentų: valdovo raštai, įvairių asmenų užrašymai, izdo registrai, ypač mokestiniai kvitai dėl išlaidų karui Livonijoje¹⁰².

Taigi dėl aukšto XVI a. LDK visuomenės mobilumo lygio privati dokumentika tiesiog turėjo „keliauti“. Tačiau gabenamų dokumentų laukė dideli pavojai, jie gana smarkiai naikino XVI a. besiformuojančius privačius rinkinius.

100. LM, kn. 243, l. 66–66v; kn. 250, l. 756–756v, kn. 262, l. 105v–106, 148v–149.

101. R. Ragauskienė, „Bajorijos archyvų gaisrai...“, p. 9.

102. LM, kn. 288, l. 655.

Išvados

1. XVI a. LDK dokumentų dinamika besiformuojančiuose privačiuose archyvuose buvo didelė: a) dokumentai buvo laikinai išimami iš kaupiamų rinkinių; b) jie negrįžtamai keisdavo savininką; c) jie fiziškai pradingdavo.

2. Laikinas dokumentų poėmis paprastai vyko dėl bylinėjimosi, valdų administravimo ir globos instituto. Finansinio pobūdžio dokumentai „judėjo“ nuolat. Dokumentų laikinas „iškeliavimas“ ne visuomet būdavo fiksuojamas, tai daroma tik paėmus didesnę jų kiekį. Laikini pokyčiai nepaveikė kaupiamų rinkinių struktūros ir jų dydžio. Dokumentų dinamiškumas rodė archyvinio rinkinio, kaip savotiškos registratūros, funkcijas.

3. Dokumentai iš vieno rinkinių visiems laikams iškeliavo į kitus rinkinius paskui įvairiais būdais perduodamą nekilnojamąjį turtą, atsidalijant jį, mirus paskutiniam giminės atstovui. Į naujus archyvus nukeliavo tiek atskiri dokumentai, tiek ištisi rinkiniai. Atskirais atvejais per trumpą laikotarpį dokumentai pakeisdavo keletą ir daugiau savininkų. Tokios dokumentų „kelionės“ neigiamai veikė rinkinių komplektavimą, jie greičiau susidėvėdavo fiziškai. Kai kurie dokumentai būdavo išimami iš apyvartos, vietoj jų naudoti naujesni.

4. Skaudžiausia kaupiamiems rinkiniams buvo fizinis dokumentų ar ištisų rinkinių sunykimas. Dokumentai sunykdavo dėl blogų laikymo sąlygų, juos naikino ugnis, drėgmė ir graužikai. Rinkiniai nemažai kentėjo per karus, neramumus ir užpuodinėjimus. Pasitaikė, kad reikalingi raštai būdavo tiesiog pametami, netyčia suplyšdavo.

5. XVI a. LDK „keliaujanti“ archyvą pakeitė stacionarus. Tačiau išsirengdami į kelionę, gan mobilios to meto visuomenės atstovai su savimi beveik visada pasiimdavo reikiamą kiekį dokumentų. Transportuojami dokumentai keliavo arba su juos vežančiu asmeniu, tai yra jojant raitam, arba tuometėmis transporto priemonėmis (vežimais ir rogėmis). Jose dokumentai būdavo sudedami į paprastas ir specialias kelionines skrynias bei skryneles, prie balnų ar diržų kabinamus krepšius, raštines ir odinius maišelius. Praversdavo ir tai, kas pasitaikydavo po ranka, – dokumentai gabenti kepurėje, netgi užantyje. Transportuojami dokumentai nukentėdavo fiziškai (žūdavo, pradingdavo, būdavo pavagiami) dėl prastos kelių būklės, transporto priemonių avarijų, užpuolimų ir plėšikavimo keliuose. Nemažai jų nukentėdavo apsistojus tokiose komunikacinėse vietose, kaip įvairaus tipo karčemos ir gaspados.

“LOST IN HISTORY”: THE MOVEMENTS OF DOCUMENTS
WITHIN THE PRIVATE ARCHIVES IN THE GRAND DUCHY
OF LITHUANIA IN THE 16TH CENTURY

Raimonda Ragauskienė

Summary

The aim of this article is to investigate the changes the private archives underwent in the 16th century. A special attention has been given to discuss the losses of documents that occurred during travels or during stays in taverns or homesteads. This research has shown that the movement of documents within the private archives, which were just in their formative stages in Lithuania of the time, was quite active. It was quite a usual practice for documents to be temporarily taken away from their collections for one or other reason. Sometimes such changes in collections happened to be irreversible either due to the appearance of a new owner of a private archive or due to the simple loss of the documents. Such a “movement” of documents was bound to be spontaneous and not infrequently accidental.

The temporary withdrawal of documents used to be caused by legal procedures, administrative considerations or in response to the requirements of the institution of patronage. Documents dealing with fiscal matters were subject to almost continuous flow. The temporary withdrawal of documents was not always marked of in registers, and the chancelleries of the magnates usually made recourse to such a practice when a more significant number of documents were taken from the private archive. Temporary changes of this sort did not have any significant impact on the structure and amount of the collected archival material. The movements of documents, which are especially evident in their use for current affairs, thus serves as a reminder that an archival collection functioned also as a tool for the purposes of registering the documents. Most frequently the documents used to be taken away permanently from their original collections in the wake of diverse real estate transfers or after the dying out of the last member of a noble family. In this way single documents or entire earlier collections “moved” in to the subsequent archival holdings. There are cases when documents changed a few or even much more hands in the relatively short period of time. Such “travels” of documents had a negative effect on the smooth formation of archival collections, and in such circumstances their state of preservation was much more exposed to the more rapid process of deterioration. Little care was used to be shown to those documents that had nothing to do with current affairs, and to those documents that were by then already ancient - some of the latter ones would be removed and replaced by newer

ones. There is still no trace of understanding of the need to preserve even not useful or not used documents, the first signs of such a view happen to surface only in the following 17th century. The most destructive development with regard to some archival collections was the physical decay of single documents or entire collections. Such a fate befell them due to bad conditions of preservation, fires, moisture and rodents. Wars, disturbances and assaults on property were also not conducive to their preservation. It happened that even necessary documents were lost simply by chance or they were torn apart by accident.

In the course of the 16th century the archive “on the move” was replaced by the stationary one in the Grand Duchy of Lithuania. However, it was very usual for members of quite a mobile society to take considerable numbers of documents along with themselves on their travels. Documents “on the move” were either taken on horseback or carried in carriage or sledge. In such cases documents were put either into ordinary or special travel chests or small coffer, or put into baskets attached to a saddle or belt, or put into leather sacks. Sometimes things close to hand were used for the purpose: documents happened to be carried under the hat or close to one’s bosom. The transported documents were exposed to physical hazards (they could be destroyed, lost or stolen) due to bad conditions of roads, traffic accidents, assaults and robbers. Not a negligible part of documents happened to be lost in such places as taverns and homesteads. The transportation of documents was far from safe in 16th century Grand Duchy of Lithuania and this contributed to the tangible losses of the newly-formed private archives.

Translated by Darius Baronas